

DRAFFT

Nodyn Cyngor
Technegol 24: Yr
Amgylchedd
Hanesyddol

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Cynnwys

1. Cyflwyniad

Statws y Nodyn Cyngor Technegol
Diben y Nodyn Cyngor Technegol
Yr Amgylchedd Hanesyddol, Datblygu Cynaliadwy
a Newid yn yr Hinsawdd
Egwyddorion Cadwraeth
Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth
Gwybodaeth am Asedau Hanesyddol yng Nghymru
Lleoliad Asedau Hanesyddol
Cadwraeth Natur a'r Amgylchedd Hanesyddol

2. Cynlluniau Datblygu Lleol

Paratoi'r Cynllun Datblygu Lleol

3. Safleoedd Treftadaeth y Byd

Egwyddorion a Pholisiau ar gyfer Gwarchod
Safleoedd Treftadaeth y Byd
Cynlluniau Rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd
Cynigion ar gyfer Datblygu ar Safleoedd Treftadaeth y Byd

4. Gweddillion Archaeolegol

Pwysigrwydd Gweddillion Archaeolegol
a'u Cofnodion
Gweddillion Archaeolegol a'r Broses Rheoli Datblygu
Diogelu Gweddillion Archaeolegol yn y fan a'r lle
Cofnodi Tystiolaeth Archaeolegol a Meithrin
Dealltwriaeth Ohoni
Darganfyddiadau Archaeolegol Annisgwyl

5. Adeiladau Rhestredig

Dynodiad Adeilad Rhestredig
Cydsyniad Adeilad Rhestredig
Ystyriaethau Cyffredinol
Gorfodi

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

6. Ardaloedd Cadwraeth

Dynodi ac Adolygu Ardaloedd Cadwraeth
Arfarnu Ardaloedd Cadwraeth
Cynllunio mewn Ardaloedd Cadwraeth
Rheoli Hysbysebion
Cydsyniad Ardal Gadwraeth
Gorchmynion Diogelu Coed mewn Ardaloedd Cadwraeth
Gorfodi

7. Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol a'r

Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru
Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

8. Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol

9. Atodiadau

A: Henebion Cofrestredig

Dynodi Safleoedd Archaeolegol yn
Henebion Cofrestredig
Cydsyniad Heneb Gofrestredig
Cydsyniadau Dosbarth Henebion Hynafol
Troseddau sy'n Ymwneud â Henebion Cofrestredig

B: Adeiladau Rhestredig

Rhestr Statudol o Adeiladau Hanesyddol
Erlyn a Gorfodi
Adeiladau Rhestredig sydd Angen eu Hatgyweirio

C: Asedau Hanesyddol Cofrestredig

Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru
Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

Ch: Rhestr Termau

D: Cysylltiadau a Ffynonellau o Wybodaeth Bellach

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Cyflwyniad

Statws y Nodyn Cyngor Technegol

1.1 Dylid darllen y Nodyn Cyngor Technegol (TAN) hwn ar y cyd â Pholisi Cynllunio Cymru (PCC) sy'n nodi polisiau cynllunio defnydd tir Llywodraeth Cymru, yn arbennig Pennod 6: yr Amgylchedd Hanesyddol. Dylai awdurdodau cynllunio lleol ystyried PCC, y Nodyn Cyngor Technegol a chanllawiau arfer gorau Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru (Cadw) wrth lunio eu cynlluniau datblygu. Gallent fod yn berthnasol i benderfyniadau ar geisiadau unigol am ganiatâd cynllunio, cydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad heneb gofrestredig a chydsyniad ardal gadwraeth a bydd Gweinidogion Cymru ac Arolygwyr Cynllunio yn eu hystyried wrth benderfynu ar y ceisiadau a'r apelau hynny a ddaw ger eu bron.

1.2 Mae dogfennau cyfeirio defnyddiol, a restrir fel troednodiadau, yn darparu gwybodaeth ychwanegol y gellir ei darllen ar y cyd â'r TAN hwn. Mae'r TAN yn cynnwys atodiadau sy'n ymdrin yn benodol â'r gweithdrefnau dynodi a chysyniad sy'n gysylltiedig â henebion cofrestredig, adeiladau rhestredig a'r cofrestrau o ardaloedd hanesyddol.

1.3 Mae Cylchlythyrau 60/96 y Swyddfa Gymreig, Cynllunio a'r Amgylchedd Hanesyddol: Archaeoleg; 61/96 Cynllunio a'r Amgylchedd Hanesyddol: Adeiladau Hanesyddol ac Ardaloedd Cadwraeth; ac 1/98 Cynllunio a'r Amgylchedd Hanesyddol: Cyfarwyddiadau gan Ysgrifennydd Gwladol Cymru wedi'u disodli gan y TAN hwn ac fe'u diddymir drwy hyn.

Diben y Nodyn Cyngor Technegol

1.4 Diben y TAN hwn yw rhoi arweiniad ar sut y mae'r system gynllunio'n ystyried yr amgylchedd hanesyddol wrth baratoi cynlluniau datblygu lleol. Mae'r TAN hwn yn rhoi arweiniad penodol ar sut y dylid ystyried yr agweddau isod ar yr amgylchedd hanesyddol:

- Safleoedd Treftadaeth y Byd
- Gweddillion archaeolegol
- Adeiladau rhestredig
- Ardaloedd cadwraeth
- Parciau, gerddi a thirweddau hanesyddol

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Yr Amgylchedd Hanesyddol, Datblygu Cynaliadwy a Newid yn yr Hinsawdd

1.5 Mae gan Weinidogion Cymru bwerau eang i warchod a chynnal yr amgylchedd hanesyddol yng Nghymru¹, ac mae dyletswydd arnynt i wneud trefniadau priodol i hyrwyddo datblygu cynaliadwy.²

1.6 Mae Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015 yn gosod dyletswyddau ar gyrrff cyhoeddus i weithredu yn unol â'r 'egwyddor datblygu cynaliadwy' (yn golygu bod rhaid i'r corff weithredu mewn ffordd sy'n ceisio sicrhau y bodlonir anghenion y presennol heb beryglu gallu cenedlaethau'r dyfodol i fodloni eu hanghenion eu hunain).³ Mae'r Ddeddf hefyd yn sefydlu nodau llesiant sy'n cynnwys 'Cymru â diwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu', a ddisgrifir fel 'cymdeithas sy'n hyrwyddo ac yn gwarchod diwylliant, treftadaeth a'r Gymraeg'⁴. Gall amgylchedd hanesyddol sy'n cael ei warchod, ei gadw a'i wella yn briodol wella ansawdd bywyd a llesiant i bawb.

1.7 Yn nhermau polisi diffinnir yr amgylchedd hanesyddol fel⁵:
"Pob agwedd ar yr amgylchedd sy'n deillio o ryngweithio pobl a lleoedd dros amser, gan gynnwys holl olion ffisegol gweithgarwch dynol yn y gorffennol sydd wedi goroesi, boed yn weladwy, yn gladdedig neu o dan ddŵr, ac wedi'u plannu neu wedi'u rheoli'n fwriadol."

Mae ased hanesyddol yn:

"Elfen o'r amgylchedd hanesyddol y gellir ei hadnabod. Gall fod yn safle archaeolegol, adeilad neu ardal hanesyddol, parc neu ardd hanesyddol neu ran o dirwedd hanesyddol, neu'n gyfuniad ohonynt. Fel arfer, caiff asedau hanesyddol o bwysigrwydd cenedlaethol eu dynodi."

Gyda'i gilydd ac o'u gosod yn eu cyd-destun diwylliannol, mae asedau hanesyddol yn cyfrannu at gymeriad rhannau gwahanol o Gymru a'u hymdeimlad o le.

1.8 Mae'n anochel y bydd yr amgylchedd hanesyddol yn newid. Gall hyn ddigwydd oherwydd y dirywio a achosir gan brosesau naturiol, difrod a achosir gan ddefnydd parhaus, a'r angen i ymateb i newidiadau cymdeithasol, diwylliannol, economaidd a thechnolegol.⁶

¹ Deddf Llywodraeth Cymru 2006, adran 61 a darpariaethau deddfwriaethol eraill a thrafodwyd yn y ddogfen hon.

² Deddf Llywodraeth Cymru 2006, adran 79 a *Polisi Cynllunio Cymru*, pennod 4.

³ Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, adran 5.

⁴ Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, adran 4.

⁵ Cadw, Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer rheoli amgylchedd hanesyddol Cymru mewn ffordd gynaliadwy 2011, diffiniadau tud. 36.

⁶ Cadw, Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer rheoli amgylchedd hanesyddol Cymru mewn ffordd gynaliadwy 2011, para 1.1.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

1.9 Mae amryfal effeithiau newid yn yr hinsawdd ar asedau hanesyddol yn her benodol. Bydd rhai o'r rhain y tu allan i gwmpas y broses gynllunio megis cynnydd yn lefel y môr, llifogydd, newidiadau mewn llystyfiant a defnydd tir amaethyddol. Fodd bynnag, gall camau y mae angen eu cymryd mewn ymateb i effaith newid yn yr hinsawdd, megis amddiffynfeydd môr ac amddiffynfeydd rhag llifogydd a phrosiectau ynni adnewyddadwy ddod o dan y system gynllunio ac mae angen eu hasesu er mwyn nodi eu heffeithiau ar yr amgylchedd hanesyddol.⁷ Gall sicrhau y gwneir y defnydd gorau posibl o adnoddau wrth reoli asedau hanesyddol yn ei dro helpu i liniaru'r amryfal effeithiau hyn.

Egwyddorion Cadwraeth

1.10 Cyhoeddwyd yr *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer rheoli'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru mewn ffordd gynaliadwy* (Egwyddorion Cadwraeth) yn 2011 ac mae Cadw yn cyflawni dyletswyddau statudol penodol ar ran Gweinidogion Cymru ar sail yr egwyddorion hynny. Dylai *Egwyddorion Cadwraeth* gael eu defnyddio gan eraill i asesu'r effeithiau y gallai cynnig datblygu eu cael ar unrhyw ased/asedau hanesyddol ac i helpu i wneud penderfyniadau pan fo'r broses gynllunio yn effeithio ar yr amgylchedd hanesyddol.

1.11 Mae chwe egwyddor, sef.

1. Rheolir asedau hanesyddol er mwyn cynnal eu gwerth.
2. Mae deall arwyddocâd asedau hanesyddol yn hollbwysig.
3. Mae'r amgylchedd hanesyddol yn adnodd a rennir.
4. Bydd pawb yn gallu mynd ati i gynnal yr amgylchedd hanesyddol.
5. Rhaid i benderfyniadau ynghylch newid fod yn rhesymol, yn dryloyw ac yn gyson.
6. Rhaid cofnodi penderfyniadau a dysgu'r gwersi sy'n deillio ohonynt.

1.12 Anogir ymgeiswyr a sefydliadau eraill yn gryf i ddefnyddio'r Egwyddorion Cadwraeth wrth ystyried cynigion datblygu a gwaith arall ar asedau hanesyddol. Mae'n bwysig bod y rhai sy'n gyfrifol yn deall y gwerthoedd treftadaeth ac yn asesu arwyddocâd yr asedau hanesyddol yr effeithir arnynt. Mae pedwar gwerth treftadaeth y mae angen eu deall cyn y gellir asesu arwyddocâd yr ased, sef:

- Gwerth tystiolaethol
- Gwerth hanesyddol
- Gwerth esthetig
- Gwerth cymunedol

Mae dealltwriaeth o'r gwerthoedd hyn yn sail i ddatganiad arwyddocâd a gaiff ei lunio fel rhan o asesiad o'r effaith ar dreftadaeth⁸.

⁷ Y Grŵp Amgylchedd Hanesyddol, [Newid hinsawdd ac amgylchedd hanesyddol Cymru: Crynodeb o effeithiau posibl](#), Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol 2013.

⁸ Gweler paragraff 1.15 am ragor o wybodaeth am asesu'r effaith ar dreftadaeth

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

1.13 Teitl rhan olaf *Egwyddorion Cadwraeth* yw 'Egwyddorion Cadwraeth ar Waith'. Mae'n nodi sut i ystyried lefelau gwahanol o ymyrraeth ar safle neu ased hanesyddol penodol. Mae'r cyngor yn amrywio o waith rheoli a chynnal a chadw arferol, gwaith atgyweirio, gwaith adnewyddu cyfnodol, lle mae angen ymyrraeth archaeolegol, a gwaith adfer, i waith newydd a newidiadau. Ystyrir hefyd sut y gellir darparu ar gyfer yr amgylchedd hanesyddol ochr yn ochr â buddiannau eraill a lle y gall datblygiad galluogi fod yn dderbyniol er mwyn sicrhau dyfodol ased hanesyddol pwysig. Mae'r rhan hon o'r ddogfen yn darparu profion y gellir eu defnyddio i farnu agweddau gwahanol ar gynnig datblygu.

1.14 Mae Egwyddorion Cadwraeth yn cydnabod bod yr amgylchedd hanesyddol cyfan yn adnodd cyfyngedig a rennir. Mae gan bob lle ei hanes ei hun, sydd wedi llywio ei gymeriad ac sy'n gadael olion amlwg ar ei ffurf a'i wead presennol. Mae'r cymeriad hanesyddol hwn yn golygu bod pob lle yn unigryw ac yn meddu ar ei hunaniaeth ei hun. Dylid ystyried cymeriad hanesyddol wrth reoli newid er mwyn diogelu natur unigryw ardal leol ac ymdeimlad o le. Mae'n hanfodol defnyddio dull gwrthrychol, strwythuredig o nodi cymeriad hanesyddol a llunio sylfaen dystiolaeth.⁹

Asesu'r Effaith ar Dreftadaeth

1.15 Mae proses asesu'r effaith ar dreftadaeth yn un strwythuredig sy'n golygu bod modd ystyried arwyddocâd ased hanesyddol wrth ddatblygu cynigion ar gyfer newid.¹⁰ Dylai asesiadau o'r effaith ar dreftadaeth fod yn gymesur ag arwyddocâd yr ased hanesyddol a maint y newid a gynigir a dylent gynnwys digon o wybodaeth fel y gellir deall arwyddocâd yr ased ac effaith y newid. Dylid crynhoi canlyniadau'r asesiad o'r effaith ar dreftadaeth mewn datganiad o'r effaith ar dreftadaeth y mae'n rhaid iddo fod yn rhan o unrhyw geisiadau am gydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad ardal gadwraeth ac, os gofynnir amdano, gydsyniad heneb gofrestredig.¹¹

Gwybodaeth am Asedau Hanesyddol yng Nghymru

1.16 Mae gwybodaeth am asedau hanesyddol dynodedig, henebion cofrestredig, adeiladau rhestredig ac ardaloedd llongau drylliedig gwarchodedig sydd ar *Cofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol a Cofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru* ar gael drwy wefan Cadw.¹²

⁹ Cadw, *Rheoli Nodweddion Hanesyddol*

¹⁰ Cadw, mae *Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru* yn rhoi arweiniad pellach am y broses o gynnal asesiadau o'r effaith ar dreftadaeth.

¹¹ Yn amodol ar gyflwyno rheoliadau.

¹² <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?lang=cy>

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

1.17 Awdurdodau cynllunio lleol sy'n gyfrifol am ddynodi ardaloedd cadwraeth a nhw sy'n cadw'r wybodaeth ddiffiniol am eu ffiniau. Gallant hefyd ddatblygu rhestrau lleol o asedau hanesyddol a all gael eu cyhoeddi.

1.18 Nid yw asedau hanesyddol dynodedig a chofrestredig ond yn rhan fach o'r amgylchedd hanesyddol ehangach. Mae'r wybodaeth fwyaf hygyrch a chynhwysfawr am bob safle archaeolegol hysbys, adeiladau hanesyddol hysbys ac elfennau eraill o'r dirwedd hanesyddol i'w chael yn y Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol (CAHau).

1.19 Mae'n rhaid i Weinidogion Cymru lunio a diweddarau CAH ar gyfer ardal pob awdurdod lleol yng Nghymru¹³ er mwyn helpu i sicrhau bod penderfyniadau a wneir ynghylch yr amgylchedd hanesyddol yn seiliedig ar dystiolaeth. Mae hefyd yn ofynnol iddynt sicrhau bod y CAHau hyn ar gael i'r cyhoedd a bod cyngor a chymorth ar gael i'r rhai sydd am gael gafael ar y wybodaeth a geir ynddynt a'i deall. Mae Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, wedi llunio canllawiau ar y ffordd y gall cyrff penodol gyfrannu at y gwaith o lunio Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol a helpu i sicrhau eu bod yn gyfredol, ac ar ddefnyddio cofnodion amgylchedd hanesyddol wrth arfer swyddogaethau'r cyrff¹⁴. Mae hyn yn cynnwys rôl awdurdodau cynllunio lleol wrth arfer eu swyddogaethau cynllunio a gwneud penderfyniadau mewn perthynas â'r amgylchedd hanesyddol.

1.20 Mae Gweinidogion Cymru yn cyflawni eu dyletswydd o ran CAHau drwy'r pedair ymddiriedolaeth archaeolegol yng Nghymru, a fu'n cynnal pedwar CAH rhanbarthol ers canol y 1970au¹⁵.

1.21 Ategir y CAHau gan y casgliad cenedlaethol o wybodaeth am yr amgylchedd hanesyddol, sef Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru, a gedwir gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru (CBHC).¹⁶

Lleoliad Asedau Hanesyddol

1.22 Mae Pennod 6 o Bolisi Cynllunio Cymru yn nodi sut y dylai awdurdodau cynllunio lleol drin Safleoedd Treftadaeth y Byd, henebion cofrestredig, gweddillion archaeolegol anghofrestredig o bwys cenedlaethol¹⁷, adeiladau rhestredig, ardaloedd cadwraeth a safleoedd sydd wedi'u cynnwys yn y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru, pan fyddant yn ystyried ceisiadau cynllunio ac yn llunio cynlluniau datblygu. Mae hyn yn cynnwys effaith datblygiadau arfaethedig ar leoliadau'r asedau hanesyddol hyn.

¹³ Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, adran 35

¹⁴ Cadw, *Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru*

¹⁵ Y porth gwe i'r wybodaeth hon yw Archwilio (<http://www.archwilio.org.uk>).

¹⁶ Y porth gwe i'r wybodaeth hon yw [Coflein](#)

¹⁷ Ni fydd yr holl weddillion archaeolegol o bwys cenedlaethol yn cael eu cofrestru – gweler Polisi Cynllunio Cymru, paragraff 6.4.6

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

1.23 Mae'n ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar gynigion datblygu penodol sy'n effeithio ar henebion cofrestredig, parciau, gerddi a thirweddau cofrestredig a Safleoedd Treftadaeth y Byd a'u lleoliadau.¹⁸ Cyfrifoldeb yr awdurdod cynllunio lleol yw ystyried effeithiau datblygiadau arfaethedig ar leoliadau adeiladau rhestredig, ardaloedd cadwraeth, henebion anghofrestredig o bwys cenedlaethol ac asedau hanesyddol eraill nas dynodwyd.

1.24 Mae lleoliad ased hanesyddol yn cynnwys yr ardal o'i amgylch lle'r oedd a lle mae'r ased hwnnw'n cael ei ddeall, ei brofi a'i werthfawrogi yn y gorffennol ac yn y presennol. Nid oes iddo faint penodedig a gall newid wrth i'r ased a'r ardal o'i amgylch esblygu. Gall elfennau lleoliad wneud cyfraniad cadarnhaol neu negyddol i arwyddocâd ased, gallant effeithio ar y gallu i werthfawrogi'r arwyddocâd hwnn neu gallant fod yn niwtral.¹⁹

1.25 Yr ymgeisydd sy'n gyfrifol am ddarparu digon o wybodaeth i'r awdurdod cynllunio lleol fedru asesu effaith ei gynigion ar henebion cofrestredig, adeiladau rhestredig, ardaloedd cadwraeth, parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, Safleoedd Treftadaeth y Byd, neu safleoedd eraill o bwys cenedlaethol a'u lleoliadau. Fodd bynnag, mae'r egwyddorion hyn yr un mor berthnasol i bob ased hanesyddol ni waeth beth fo'i ddynodiad. Ar gyfer unrhyw ddatblygiad o fewn lleoliad ased hanesyddol, ymhlith rhai o'r ffactorau y dylid eu hystyried a'u pwysu a'u mesur mae:

- amlygrwydd yr ased hanesyddol
- oes ddisgwyliedig y datblygiad arfaethedig
- maint y gorchudd coed a pha mor hir y mae'n debygol o fyw
- ffactorau anweledol sy'n effeithio ar leoliad yr ased hanesyddol.²⁰

Dylai'r awdurdod cynllunio lleol fod yn gallu rhoi arweiniad i'r ymgeisydd yn ystod trafodaethau ymgeisio ar faint o wybodaeth sydd ei hangen i gefnogi cynnig. Gallai hynny gynnwys darparu Asesiad o'r Effaith ar Dreftadaeth os yw'r cynnig yn debygol o effeithio ar ased hanesyddol. Dylid hefyd, wrth gynnal unrhyw drafodaethau cyn ymgeisio, ystyried sut y bydd yr ymgeisydd yn ymdrin â lleoliad ased hanesyddol.

1.26 Ymhlith y ffactorau eraill a all effeithio ar leoliad ased hanesyddol mae; rhyngweledd â nodweddion hanesyddol neu naturiol eraill, llonyddwch, sŵn neu waith datblygu arall a allai lygru er ei bod yn bosibl nad yw'n cael fawr ddim effaith weledol.

¹⁸ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016, Atodlen 4, erthyglau 14 a 15, a pharagraff (l) o'r Tabl yn Atodlen 4.

¹⁹ Mae hyn yn ymhelaethu ar y diffiniad a nodir yn Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer rheoli'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru mewn ffordd gynaliadwy

²⁰ Cadw, Lleoliad Asedau Hanesyddol yng Nghymru

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

1.27 Wrth wneud yr asesiad hwn, caiff y sefyllfa arfaethedig ei chymharu â'r un bresennol yn hytrach nag â rhyw senario yn y gorffennol. Bydd achosion lle y bydd datblygiad arfaethedig yn gwella lleoliad ased hanesyddol a chaiff hyn ei drin fel mantais sy'n deillio o'r datblygiad. Gellid lliniaru effeithiau niweidiol drwy waith dylunio da ac, mewn rhai achosion, fesurau sgrinio neu dirweddu.

1.28 Bydd angen i'r awdurdod cynllunio lleol wneud ei asesiad ei hun o'r effaith ar leoliad ased hanesyddol neu ar ôl ystyried ymatebion ymgylchreol. Rhaid i'r awdurdod sy'n rhoi cydsyniad lunio barn, fesul achos, ynghylch p'un a all datblygiad arfaethedig amharu ar leoliad ased hanesyddol, neu a all wella'r lleoliad neu gael effaith niwtral arno drwy ddileu datblygiad amhriodol neu ddefnydd tir sy'n bodoli eisoes.

Cadwraeth Natur a'r Amgylchedd Hanesyddol

1.29 Mae cysylltiadau annatod rhwng yr amgylcheddau naturiol a hanesyddol. Mae'r cynefinoedd sy'n cynnal bioamrywiaeth Cymru oll wedi'u creu i ryw raddau gan weithgarwch dynol yn y gorffennol. Nod Llywodraeth Cymru yw diogelu a gwella treftadaeth naturiol Cymru fel rhan o'i hymrwymiad i ddatblygu cynaliadwy.²¹

1.30 Yr effeithiau posibl mwyaf cyffredin wrth weithio ar adeiladau hanesyddol yw'r rhai ar ystumod sy'n clwydo, adar sy'n bridio a fflora sy'n gysylltiedig â waliau wedi'u plastro â morter calch. Gall gweithgarwch clirio llystyfiant neu waith sylfaen sy'n gysylltiedig â gwaith ar safle archaeolegol neu waith sy'n gysylltiedig ag adeilad hanesyddol neu waith atgyweirio ar adeilad hanesyddol effeithio ar rywogaethau gwarchoddedig megis pathewod, ymlusgiaid ac amffibiaid neu darfu ar adar sy'n bridio.

1.31 Mae dyletswydd ar ymgeiswyr i sicrhau na fydd eu gwaith arfaethedig yn golygu eu bod yn cyflawni trosedd fel y nodir yn Rheoliadau Gwarchod Cynefinoedd a Rhywogaethau 2010. Wrth asesu cais am ganiatâd cynllunio, cydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad ardal gadwraeth neu gydsyniad heneb gofrestredig, mae'n rhaid i'r awdurdod cymwys benderfynu a yw'r ymgeisydd wedi rhoi sylw dyledus i effaith ei gynigion ar gadwraeth natur. Cyn gwneud penderfyniad, mae angen hefyd ystyried effaith bosibl gwaith gwerthuso archaeolegol.

1.32 Mae'n bwysig mynd ati'n gynnar i nodi a oes angen cynnal unrhyw arolwg ecolegol a dylai'r mater hwn fod yn rhan o unrhyw drafodaeth cyn ymgeisio.²² Os

²¹ [Polisi Cynllunio Cymru](#), Pennod 5, paragraff 5.1.2.

²² Nodyn Cyngor Technegol 5 adran 4.2.2.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

gwelir bod yno rywogaethau gwarchoddedig, bydd angen rhoi trwyddedau.²³ Gall y trwyddedau hyn gynnwys amodau sy'n arwain at addasiadau i ymchwiliadau cyn ymgeisio ac i'r gwaith arfaethedig. Lle y bo'n bosibl, dylai'r addasiadau i gynllun gwaith gael eu gwneud cyn cyflwyno unrhyw gais am gydsyniad.

1.33 Os na chaiff y lefel angenrheidiol o arolwg ecolegol ei chynnal cyn cyflwyno cais, gall yr awdurdod cymwys ddewis peidio â dilysu'r cais.

2: Cynlluniau Datblygu Lleol

Paratoi'r Cynllun Datblygu Lleol

2.1 Mae Pennod 6 o Polisi Cynllunio Cymru yn nodi sut y dylid ystyried yr amgylchedd hanesyddol wrth lunio cynlluniau datblygu lleol. Mae hyn yn cynnwys y sylw y dylid ei roi i bolisïau cenedlaethol ar yr amgylchedd hanesyddol a'r angen i gynnwys polisïau sy'n benodol i'r ardal leol ar gyfer gwarchod a gwella asedau hanesyddol, os yw hynny'n briodol. Mae'r polisïau cenedlaethol a lleol hyn yn rhan bwysig o'r fframwaith ar gyfer ystyried cynigion datblygu unigol a byddant yn rhoi arweiniad i ddatblygwyr ar baratoi ceisiadau cynllunio.

2.2 Mae cynnal Arfarniad o Gynaliadwyedd yn ofyniad gorfodol wrth lunio cynllun datblygu lleol²⁴ ac mae'n rhaid iddo gynnwys Asesiad Amgylcheddol Strategol²⁵. Rhaid iddo ystyried yr amgylchedd hanesyddol fel rhan o'i ystyriaeth ehangach o amgylchedd ardal y cynllun. Dylai'r Arfarniad o Gynaliadwyedd ddefnyddio gwybodaeth gyfredol a gafwyd o'r Cofnod Amgylchedd Hanesyddol²⁶ (gweler 1.16 uchod).²⁷ Mae Cadw yn ymgynghorai statudol ar yr Asesiad Amgylcheddol Strategol.

2.3 Rhaid i'r Asesiad Amgylcheddol Strategol gynnwys targedau a dangosyddion ar gyfer y cyfnod a gwmpesir gan y cynllun datblygu lleol. Ceir nifer o ddangosyddion rhifiadol y gellir eu mabwysiadu. Er enghraifft:

- Nifer y cofnodion a ychwanegir at y Cofnod Amgylchedd Hanesyddol o ganlyniad i osod amodau cynllunio archaeolegol.
- Nifer yr adeiladau rhestredig yn ardal yr awdurdod cynllunio lleol a gaiff eu dileu o'r categori 'mewn perygl' ar Arolwg Cyflwr Adeiladau Rhestredig Cymru Cyfan drwy gydsyniadau a weithredwyd ar gyfer eu hatgyweirio neu wneud aildefnydd buddiol ohonynt.
- Nifer yr ardaloedd cadwraeth newydd a ddynodwyd.
- Nifer yr arfarniadau a gynhaliwyd o gymeriad ardaloedd cadwraeth.

²³ Rheoliadau Diogelu Cynefinoedd a Rhywogaethau 2010 (2010/490), [rhan 5](#).

²⁴ Llywodraeth Cynulliad Cymru, *Llawlyfr ar Gynlluniau Datblygu Lleol*, adran 3 a [Deddf Cynllunio a Phrynu Gorfodol 2004](#), adrannau 19(5) a 62 (6). [Polisi Cynllunio Cymru](#), adran 2.4.

²⁵ Rheoliadau Asesiadau Amgylcheddol o Gynlluniau a Rhaglenni (Cymru) 2004, Rhif 1656 (Cy.170)

²⁶ Cadw, *Rheoli Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru*

²⁷ Deddf Cynllunio a Phrynu Gorfodol 2004, adran 61.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

- Llundio Canllawiau Cynllunio Ategol sy'n berthnasol i amgylchedd hanesyddol ardal yr awdurdod cynllunio lleol.
- Nifer yr astudiaethau nodweddion a gynhaliwyd.

2.4 Gall awdurdod cynllunio lleol ddatblygu Canllawiau Cynllunio Ategol i'w helpu i gyflawni polisiau yn y cynllun datblygu lleol.²⁸ Gallai canllawiau penodol sy'n ymwneud â'r amgylchedd hanesyddol gynnwys y canlynol:

- Safleoedd Treftadaeth y Byd
- Ardaloedd Archaeolegol Sensitif — lle mae'n debygol y bydd gweddillion archaeolegol yn ystyriaeth berthnasol wrth benderfynu ar unrhyw geisiadau cynllunio (gweler adran 4).
- Diogelu asedau hanesyddol sydd o ddiddordeb lleol arbennig neu sydd ar restr leol.
- Disgrifio nodweddion er mwyn llywio'r gwaith o adfywio neu wella canol trefi ac ardaloedd cadwraeth.²⁹
- Llundio canllawiau ar gyfer briffiau datblygu sy'n cynnwys asedau hanesyddol pwysig.³⁰

3: Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.1 Caiff Safleoedd Treftadaeth y Byd eu harysgrifo o dan Gonfensiwn UNESCO ar Amddiffyn Treftadaeth Diwylliannol a Naturiol y Byd (1972) (y cyfeirir ato fel arfer fel Confensiwn Treftadaeth y Byd). Cadarnhaodd Llywodraeth y DU y confensiwn ym 1984 a hi yw'r "Parti Gwladol" ar gyfer Safleoedd Treftadaeth y Byd yn y Deyrnas Unedig.

3.2 Mae Safleoedd Treftadaeth y Byd yn lleoedd o Werth Cyffredinol Eithriadol. Ystyr Gwerth Cyffredinol Eithriadol yw 'cultural and/or natural significance which is so exceptional as to transcend national boundaries and to be of common importance for present and future generations of all humanity'.³¹

3.3 Mae gan rai Safleoedd Treftadaeth y Byd glustogfa o amgylch eu ffiniau neu ynghlwm wrthynt. Nid yw'r glustogfa ei hun o Werth Cyffredinol Eithriadol ond dylai gynnwys lleoliad uniongyrchol Safle Treftadaeth y Byd, golygfeydd pwysig ac ardaloedd neu nodweddion eraill sy'n swyddogaethol bwysig am eu bod yn cynnal y safle ac yn helpu i'w warchod.³²

3.4 Ar hyn o bryd mae tri Safle Treftadaeth y Byd yng Nghymru, sef: Cestyll a Muriau Tref Edward I yng Ngwynedd (a arysgrifwyd ym 1986), Tirwedd

²⁸ Polisi Cynllunio Cymru adranau 6.4.4 a 6.4.6.

²⁹ Cadw, *Rheoli Nodweddion Hanesyddol*

³⁰ *Nodyn Cyngor Technegol 12: Dylunio* adran 5.6 Yr Amgylchedd Hanesyddol

³¹ *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, para 49.

³² UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, para 104

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Ddiwydiannol Blaenafon (a arysgrifwyd yn 2000) a Thraphont Ddŵr a Chamlas Pontcysyllte (a arysgrifwyd yn 2009).

Egwyddorion a Pholisïau ar gyfer Gwarchod Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.5 Cyflwynir amcanion polisi Llywodraeth Cymru o ran Safleoedd Treftadaeth y Byd yn Polisi Cynllunio Cymru pennod 6.³³

3.6 Rhaid i awdurdodau cynllunio lleol warchod Gwerth Cyffredinol Eithriadol, cyfanrwydd a dilysrwydd Safleoedd Treftadaeth y Byd drwy reoli gwaith datblygu ar y safleoedd hynny ac yn agos atynt yn ofalus. Rhaid bod gan bob Safle Treftadaeth y Byd gynllun rheoli sy'n nodi sut y dylid diogelu'r Gwerth Cyffredinol Eithriadol.³⁴ Mae'n ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar y datblygiadau hynny sy'n debygol o gael effaith ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd.³⁵

3.7 Mae'r dull o warchod a rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd yn seiliedig ar ddynodi elfennau o bob safle yn statudol, ar ddefnyddio'r system cynllunio gofodol ac ar gydweithio i lunio cynlluniau rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd a'u rhoi ar waith.³⁶

3.8 Mae'n rhaid i awdurdodau cynllunio lleol ystyried polisïau rhyngwladol a chenedlaethol ar gyfer gwarchod Safleoedd Treftadaeth y Byd. Os oes Safle Treftadaeth y Byd dynodedig mewn ardal awdurdod cynllunio lleol, dylid adlewyrchu hynny ym mholisïau a strategaethau'r awdurdod ar gyfer datblygu economaidd, adfywio a thwristiaeth. Rhaid rhoi sylw i bolisïau ar Safleoedd Treftadaeth y Byd wrth benderfynu ar geisiadau cynllunio sy'n effeithio ar ddynodiadau o'r fath. Dylid rhoi roi cryn bwyslais ar yr angen i warchod Safleoedd Treftadaeth y Byd er budd cenedlaethau'r dyfodol yn ogystal â'n cenedlaeth ein hunain. Felly, mae a wnelo rheoli Safle Treftadaeth y Byd yn effeithiol â nodi a hyrwyddo newid a fydd yn cadw ac yn gwella ei Werth Cyffredinol Eithriadol, ei gyfanrwydd a'i ddilysrwydd ac addasu neu liniaru newidiadau arfaethedig a allai newid y gwerthoedd hynny.

3.9 Lle bo angen, dylai polisïau ar gyfer gwarchod Safle Treftadaeth y Byd penodol a'i ddefnyddio'n gynaliadwy fod yn gymwys i'r safle ei hun ac, fel y bo'n briodol, i'w leoliad, gan gynnwys unrhyw glustogfa neu barth cyfatebol.

³³ Polisi Cynllunio Cymru, Pennod 6, paragraffau 6.4.4 a 6.5.1–6.5.3.

³⁴ *Operation Guidelines*, para 108 a Cadw, *Rheoli Newidiadau i Safleoedd Treftadaeth y Byd*

³⁵ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016, Erthyglau 14 a 15, Atodlen 4 (l)(v).

³⁶ Cadw, *Rheoli Newidiadau i Safleoedd Treftadaeth y Byd yng Nghymru*

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

3.10 Lleolir pob un o'r tri Safle Treftadaeth y Byd yng Nghymru o fewn mwy nag un awdurdod cynllunio lleol, felly mae angen i'r awdurdodau hynny gydweithredu. Gellid gwneud hyn yw drwy fabwysiadu Canllawiau Cynllunio Ategol ar y cyd.³⁷

Cynlluniau Rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.11 Rhaid i awdurdodau cynllunio lleol ddilyn Canllawiau Gweithredol UNESCO, lle mae'n rhaid bod gan bob Safle Treftadaeth y Byd gynllun rheoli priodol sy'n pennu sut y caiff Gwerth Cyffredinol Eithriadol eiddo ei ddiogelu.³⁸

3.12 Dylai'r cynllun rheoli nodi amcanion byrdymor, tymor canolig a hirdymor i warchod, cadw a chyflwyno'r Safle Treftadaeth y Byd. Mae dull integredig o gynllunio a rheoli yn hanfodol er mwyn llywio datblygiad eiddo dros amser, gan gadw pob agwedd ar ei Werth Cyffredinol Eithriadol ar yr un pryd.

Cynigion Datblygu ar Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.13 Ystyrir bod Safle Treftadaeth y Byd yn 'ardal sensitif' o dan y *Rheoliadau Asesu Effeithiau Amgylcheddol*.³⁹ Mae Atodlen 3 (2) (viii) o'r Rheoliadau hyn yn nodi bod 'tirweddau o bwysigrwydd hanesyddol, diwylliannol neu archaeolegol' yn un o'r meini prawf ar gyfer sgrinio datblygiadau a nodir yn Atodlen 2. Mae Safleoedd Treftadaeth y Byd yn dirweddau o'r fath. Bydd awdurdodau cynllunio lleol yn ystyried hyn pan ofynnir iddynt roi barn sgrinio ynghylch p'un a yw datblygiad arfaethedig yn dod o dan Atodlen 2 sy'n golygu bod angen cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylchedd ar ei gyfer. Pan fydd angen cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol, gallai asesiad o'r effaith ar dreftadaeth fod yn rhan o'r astudiaeth ehangach hon.

3.14 Ym mhob achos sy'n debygol o gael effaith sylweddol ar Werth Cyffredinol Eithriadol, ac ar gyfanrwydd a dilysrwydd Safle Treftadaeth y Byd a'i leoliad, yr arfer orau yw cynnal trafodaethau cyn ymgeisio â'r awdurdod cynllunio lleol er mwyn sicrhau bod goblygiadau'r cynnig yn cael eu deall yn llawn a'u hadlewyrchu mewn dogfennau ategol.⁴⁰ Bydd angen llunio datganiad dylunio a mynediad ar gyfer datblygiadau penodol o fewn Safle Treftadaeth y Byd, gan gynnwys darparu un neu fwy o anhedd-dai neu ddarparu adeilad, adeiladau lle bo'r arwynebedd llawr a gaiff ei greu gan y datblygiad yn 100 o fetrau sgwâr neu'n fwy.⁴¹ Rhaid

³⁷ Mae Dogfen Cynllunio Ategol Traphont Ddŵr a Chamlas Pontcysyllte, a fabwysiadwyd yn 2012 ac a ddiwygiwyd yn 2013, yn enghraifft o ganllawiau o'r fath:

<http://www.denbighldp.co.uk/Webfiles/SPG/spg26.pdf>

³⁸ UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, para 108: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>

³⁹ Rheoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Asesu Effeithiau Amgylcheddol) (Cymru) 2016 (2016/58) (Cy.28).

⁴⁰ Cadw, *Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru*

⁴¹ Gorchymyn Diwygio Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016, paragraff 9

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

ymgyngori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar geisiadau cynllunio sy'n debygol o effeithio ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd.⁴²

3.15 Os oes clustogfa'n bodoli, mae'n diffinio lleoliad uniongyrchol Safle Treftadaeth y Byd. Bydd yna gynigion datblygu o faint, uchder neu amlygrwydd a allai hefyd amharu ar leoliad Safle Treftadaeth y Byd ac a leolir y tu allan i unrhyw glustogfa. Ystyrir sut i asesu effeithiau ar leoliad ased hanesyddol, megis Safle Treftadaeth y Byd, ym mharagraffau 1.20–1.26 o'r Nodyn Cyngor Technegol hwn.

4: Gweddillion Archaeolegol

Pwysigrwydd Gweddillion Archaeolegol a'u Cofnodion

4.1 Mae gweddillion archaeolegol yn adnodd cyfyngedig na ellir ei adnewyddu. Maent, yn aml, yn fregus iawn ac yn agored i gael eu difrodi a'u dinistrio. Gweddillion archaeolegol, sy'n ganlyniad i weithgarwch dynol dros filoedd o flynyddoedd, yw'r unig dystiolaeth o'n gorffennol cynhanesyddol ac maent yn ategu cofnodion hanesyddol o'r 2,000 o flynyddoedd diwethaf. Mae gweddillion archaeolegol yn cynnwys tystiolaeth sydd wedi'i chladdu dan y ddaear ac adeiladwaith adeiladau hanesyddol a strwythurau eraill sydd wedi goroesi. Nid yw eu pwysigrwydd, fel tystiolaeth o ddatblygiad ein gwareiddiad yn y gorffennol ac fel rhan o hunaniaeth Cymru, yn ymwneud, o reidrwydd, â'u maint, eu natur weladwy na'u poblogrwydd. Pan gytnir ei bod yn briodol datgelu gweddillion archaeolegol, tarfu arnynt neu eu dinistrio, dylid sicrhau y manteisir ar gyfleoedd i gofnodi tystiolaeth archaeolegol ac na chaiff gweddillion archaeolegol eu dinistrio yn ddiangen. Fodd bynnag, ni ddylai'r gallu i gofnodi tystiolaeth o'r fath fod yn ffactor wrth benderfynu a ddylid caniatáu colled o'r fath.

Gweddillion Archaeolegol a'r Broses Rheoli Datblygu

4.2 Gellir osgoi gwrthdaro posibl rhwng cynigion datblygu a'r nod o ddiogelu gweddillion archaeolegol pwysig yn aml drwy gynnal trafodaethau cyn ymgeisio â'r awdurdod cynllunio lleol, eu cynghorwyr archaeolegol ac, mewn achosion lle y gellir effeithio ar henebion cofrestredig, Cadw. Os oes posibilrwydd bod y safle yn cynnwys gweddillion archaeolegol, anogir ymgeiswyr i ymgynghori â'r corff sy'n gyfrifol am y CAH perthnasol a cheisio cyngor cynghorydd archaeolegol yr awdurdod cynllunio lleol yn gynnar yn y broses o ystyried eu cynnig datblygu. Bydd hyn yn helpu i gadarnhau a yw'r tir yn cynnwys gweddillion archaeolegol hysbys neu'n agos at weddillion o'r fath. Ar gyfer datblygiadau mawr penodol,

⁴² Gorchymyn Diwygio Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

bydd angen cynnal ymgynghoriad cyn ymgeisio â'r awdurdod cynllunio lleol a, phan fydd angen cyngor arbenigol, â Gweinidogion Cymru drwy Cadw.⁴³

4.3 Wrth ystyried cynigion datblygu sy'n effeithio ar henebion cofrestredig neu weddillion archaeolegol eraill o bwys cenedlaethol, dylai fod rhagdybiaeth o blaid eu diogelu'n ffisegol yn y fan a'r lle, h.y., rhagdybiaeth yn erbyn cynigon a fyddai'n golygu gwneud newidiadau mawr neu'n achosi difrod, neu a fyddai'n cael effaith sylweddol ar leoliad gweddillion (gweler Atodiad A). Pan fydd awdurdod cynllunio lleol yn ymwybodol o fygythiad gwirioneddol a phenodol i safle archaeolegol hysbys oherwydd y posibilrwydd y caiff hawliau datblygu a ganiateir eu harfer, efallai y bydd am ystyried defnyddio ei bwerau i dynnu'r hawliau hynny yn ôl ac i'w gwneud yn ofynnol cael caniatâd cynllunio cyn y gall y datblygiad fynd yn ei flaen.⁴⁴

4.4 Os yw'n hysbys bod gweddillion archaeolegol yn bodoli, dylai'r awdurdod cynllunio lleol ofyn i ymgeisydd gynnal asesiad archaeolegol pen desg. Os oes cryn bosibilrwydd bod gweddillion archaeolegol pwysig wedi goroesi a, phan fo hynny'n briodol, dylai'r awdurdod cynllunio lleol ofyn am werthusiad archaeolegol. Dylai'r gwerthusiadau hyn gael eu cynnal i'r safon briodol gan arbenigwr cymwysedig a chymwys.⁴⁵ Bydd adroddiadau'r ymchwiliadau hyn yn rhan o'r cais cynllunio. Dylai ymgeiswyr ddangos eu bod wedi addasu eu cynigion datblygu er mwyn lleihau unrhyw effaith negyddol ar y gweddillion archaeolegol a nodwyd, a dylent ddangos hefyd sut y maent yn bwriadu lliniaru neu wrthbwysu unrhyw effeithiau negyddol sy'n weddill.

4.5 Dylid trafod yr angen am asesiad desg, a gwerthusiad maes lle y bo'n briodol, â'r awdurdod cynllunio lleol cyn cyflwyno cais cynllunio, a lle y bo angen astudiathau o'r fath, dylid cyflwyno'r canlyniadau fel rhan o'r cais cynllunio. Gall methu â darparu digon o wybodaeth archaeolegol o'r safon briodol fod yn rheswm dilys i'r awdurdod cynllunio lleol wrthod rhoi caniatâd cynllunio.

4.6 Wrth ystyried ceisiadau cynllunio sy'n effeithio ar weddillion archaeolegol hysbys neu bosibl, dylai'r awdurdod cynllunio lleol geisio cyngor ei gynghorydd archaeolegol⁴⁶ ynghylch a yw effaith y datblygiad ar weddillion archaeolegol yn dderbyniol a/neu a yw'r mesurau lliniaru neu wrthbwysu a gynigiwyd yn ddigonol.

⁴³ Gorchymyn Diwygio Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016

⁴⁴ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Datblygu Cyffredinol a Ganiateir) 1995 (1995/418), Erthygl 4

⁴⁵ Mae Gweinidogion Cymru yn argymhell y dylai awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ddefnyddio safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyfer asesiadau desg a gwerthusiadau maes: <http://www.archaeologists.net/codes/ifa>

⁴⁶ Safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyngor archaeolegol a roddir gan wasanaethau amgylchedd hanesyddol: <http://www.archaeologists.net/codes/ifa> a *Curators Code of Practice* a luniwyd gan Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru (<http://www.ggat.org.uk/archplan/curators>)

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Mae'r ddau ffactor hyn yn ystyriaethau perthnasol wrth benderfynu ar y cais cynllunio. Pan fo cais cynllunio yn effeithio'n uniongyrchol ar heneb gofrestredig, mae'n ofynnol i'r awdurdod cynllunio lleol ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw.⁴⁷

4.7 Bydd y graddau y gellir diogelu gweddillion archaeolegol, neu y graddau y dylid gwneud hynny, yn dibynnu ar nifer o ffactorau. Mae'n rhaid asesu'r ddadl dros ddiogelu gweddillion archaeolegol nad ydynt o bwys cenedlaethol ar sail rhinweddau unigol pob achos. Rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol ystyried polisiau perthnasol ac ystyriaethau perthnasol eraill, gan gynnwys pwysigrwydd y gweddillion, a'u pwysu a'u mesur yn erbyn yr angen am y datblygiad arfaethedig. Mewn achosion lle y mae materion sy'n bwysig y tu hwnt i'r ardal leol, gall ceisiadau gael eu galw i mewn er mwyn i Weinidogion Cymru benderfynu arnynt.⁴⁸

Diogelu Gweddillion Archaeolegol, neu eu diogelu'n rhannol, yn y fan a'r lle

4.8 Gellir cymryd camau i leihau effaith cynnig datblygu ar weddillion archaeolegol a nodwyd a'i gwneud yn bosibl iddynt gael eu diogelu, neu eu diogelu'n rhannol, yn y fan a'r lle. Er enghraifft, gellir adleoli'r agweddau hynny ar gynnig a allai achosi difrod, megis draeniau a gwasanaethau eraill. Yn yr un modd, gellir ailgynllunio sylfeini fel na fyddant yn treiddio i haenau archaeolegol, neu efallai y bydd gosod pyst sylfeini gan ddefnyddio ebill yn fwy derbyniol na gwaith cloddio dwfn ar raddfa fawr. Wrth ystyried yr atebion hyn, mae'n rhaid i awdurdod cynllunio lleol ystyried effeithiau uniongyrchol ac anuniongyrchol, megis newidiadau i hydroleg neu gemeg pridd safle, a bod yn hyderus y gellir dileu'r datblygiad yn y dyfodol heb effeithiau ychwanegol ar y gweddillion claddedig. Gall gwaith dylunio hefyd leihau'r effaith ar leoliad, drwy leoli'r datblygiad yn fanwl, ystyried golwg allanol, defnyddio mesurau sgrinio neu liniaru effaith weledol y cynigion drwy ddileu elfennau hyll sy'n bodoli eisoes.

Cofnodi Tystiolaeth Archaeolegol a Meithrin Dealltwriaeth Ohoni

4.9 Ar ôl ystyried yr holl bolisiau a'r ystyriaethau perthnasol eraill a'r angen am y datblygiad, efallai y bydd yr awdurdod cynllunio lleol yn penderfynu nad yw'r gweddillion archaeolegol yn ddigon pwysig i gyfiawnhau eu diogelu'n ffisegol. Yn yr achosion hyn, mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol ei fodloni ei hun y caiff y trefniadau angenrheidiol ar gyfer cloddio a chofnodi'r gweddillion archaeolegol hyn eu sicrhau ac y caiff canlyniadau'r gwaith archaeolegol hwn eu dadansoddi'n

⁴⁷ Gorchymyn Diwygio Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016, Atodlen 4 (I)(i) a (ii).

⁴⁸ *Polisi Cynllunio Cymru*, adran 3.12.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

briodol a'u cyhoeddi⁴⁹ a bod trefniadau yn cael eu gwneud ar gyfer adneuo'r archif sy'n deillio o'r gwaith hwnnw yn unol â'r safonau priodol. Gall yr awdurdod cynllunio lleol sicrhau y bydd hyn yn digwydd drwy gyhoeddi briff sy'n nodi cwmpas y gwaith archaeolegol sydd ei angen.

4.10 Fel arfer, bydd amodau cynllunio yn ei gwneud yn ofynnol i'r ymgeisydd gomisiynu arbenigwr cymwysedig a chymwys⁵⁰ i gyflwyno cynllun ysgrifenedig o ymchwil archaeolegol sy'n disgrifio camau gwahanol y gwaith ac yn dangos bod yr holl adnoddau priodol a digon o amser wedi'u neilltuo ar ei gyfer.⁵¹ Wrth gymeradwyo'r cynllun ysgrifenedig hwn o waith ymchwil, bydd yr awdurdod cynllunio lleol yn nodi pwy fydd yn gweithredu fel curadur y rhaglen, sut y caiff ei monitro yn ystod y cam cloddio a'r cam ar ôl cloddio, a sut y caiff pob cam ei ardystio fel un sy'n bodloni'r amodau cynllunio. Efallai y bydd angen diwygio'r cynllun ysgrifenedig o waith ymchwil rhwng y cais amlinellol a'r cais cynllunio llawn.

4.11 Yn ddelfrydol, dylid cynnal unrhyw raglen o waith cloddio a chofnodi archaeolegol cyn dechrau gweithio ar y datblygiad. O dan amgylchiadau penodol, gellid integreiddio'r gwaith yng ngham cychwynnol y gwaith sylfaen a'r gwaith dymchwel ar ôl cytuno â'r awdurdod cynllunio lleol a'i gynghorwyr archaeolegol. Mae'n rhaid i'r datblygwr roi digon o amser i'r contractwr archaeolegol gwblhau'r gwaith ar y safle i'r safon briodol cyn rhoi mynediad rhydd i'r prif contractwr i'r rhan honno o'r datblygiad. Gellir cytuno ar friff gwylio archaeolegol fel rhan o'r cynllun ysgrifenedig o waith ymchwil neu gall fod yn destun amod cynllunio⁵² a fyddai'n ei gwneud yn ofynnol i firff o'r fath tra bo'r datblygiad yn mynd rhagddo.⁵³

4.12 Gall methu â chydymffurfio ag amodau cynllunio archaeolegol arwain at gamau gorfodi yn yr un ffordd ag unrhyw achos arall o dorri rheolaeth gynllunio.⁵⁴

Darganfyddiadau Archaeolegol Annisgwyl

4.13 Dylai fod gan ddatblygwyr gynllun wrth gefn i ymdrin â darganfyddiadau archaeolegol annisgwyl a dylent allu galw ar gyngor archaeolegol pan fo'i angen.

⁴⁹ Mae Llywodraeth Cymru yn argymhell y dylai awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ddefnyddio safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyfer gwaith cloddio. (<http://www.archaeologists.net/codes/ifa>).

⁵⁰ Mae Gweinidogion Cymru yn argymhell y dylai awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ddefnyddio safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyfer asesiadau desg a gwerthusiadau maes: <http://www.archaeologists.net/codes/ifa>

⁵¹ Cylchlythyr Llywodraeth Cymru, Defnyddio Amodau Cynllunio i Reoli Datblygu, Hydref 2014, amodau 22-4.

⁵² Gweler Cylchlythyr 16/2014 *Model Conditions 22 a 23* am enghreifftiau o amodau ar gyfer briff gwylio archaeolegol.

⁵³ Mae Llywodraeth Cymru yn argymhell y dylai awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ddefnyddio safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyfer briff gwylio archaeolegol: http://archaeologists.net/sites/default/files/CIfAS&GWatchingbrief_2.pdf

⁵⁴ *Polisi Cynllunio Cymru* adran 3.8.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Dylid datrys unrhyw broblemau drwy drafodaeth rhwng y datblygwr, yr awdurdod cynllunio lleol a'u cynghorwyr archaeolegol.

4.14 Os ystyrir bod darganfyddiadau archaeolegol annisgwyl o bwys cenedlaethol, mae gan Weinidogion Cymru y pŵer i gofrestru'r safle (gweler Atodiad A). Pe bai safle yn cael ei gofrestru, mae'n rhaid i'r datblygwr geisio cydsyniad heneb gofrestredig ar wahân cyn y gellir parhau â'r gwaith. Gall yr awdurdod cynllunio lleol a Gweinidogion Cymru hefyd ddirymu neu addasu caniatâd cynllunio o dan yr amgylchiadau hyn, ac os byddant yn gwneud hynny, mae darpariaeth ar gyfer digolledu'r datblygwr am golli gwerth ac am wariant yr aed iddo.⁵⁵

5: Adeiladau Rhestredig

Cydsyniad Adeilad Dynodedig

5.1 Caiff adeiladau eu rhestru pan ystyrir eu bod o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig; mae adeiladau rhestredig yn asedau o bwys cenedlaethol sy'n ffynhonnell unigryw o wybodaeth am y gorffennol ac sy'n gwneud cyfraniad gwerthfawr at ansawdd a chymeriad tirweddau a threfweddau Cymru.

5.2 Mae dyletswydd statudol ar Weinidogion Cymru i gynnal rhestr o unrhyw adeiladau sy'n bodloni'r meini prawf cyhoeddedig ar gyfer bod o ddiddordeb pensaernïol a hanesyddol arbennig (gweler Atodiad B).⁵⁶ Ychwanegir adeiladau at y rhestrau statudol naill ai o ganlyniad i arolwg systematig o ardaloedd penodol neu fathau penodol o adeiladau, neu yn dilyn ceisiadau gan awdurdodau lleol, cymdeithasau amwynder, cyrff eraill, neu unigolion, sy'n ymwneud ag adeiladau penodol (rhestru yn y fan a'r lle). Ym mhob achos, mae'n rhaid i'r penderfyniad i restru adeilad fod yn seiliedig ar ddiddordeb archaeolegol neu hanesyddol arbennig yr adeilad.

5.3 Dylai ceisiadau am restru adeiladau yn y fan a'r lle dynnu sylw at unrhyw dystiolaeth newydd y mae'n bosibl nad oedd ar gael yn flaenorol, neu fel arall esbonio pam mae'n bosibl bod diddordeb arbennig yr adeilad wedi'i ddiystyru. Weithiau gall tystiolaeth newydd gyfiawnhau ailystyried penderfyniad blaenorol i beidio â rhestru adeilad, ond mae penderfyniadau cynharach yn annhebygol o gael eu hadolygu oni ddarperir tystiolaeth o'r fath. Er yr ystyrir pob cais i restru adeilad yn y fan a'r lle, mae'n well asesu adeiladau cyn i ganiatâd cynllunio gael ei roi ar gyfer gwaith ailddatblygu. Yn aml gall cynigion ar gyfer rhestru adeiladau yn y fan a'r lle a wneir pan fydd yr adeiladau hynny'n wynebu'r bygythiad

⁵⁵ Deddf Cynllunio Gwlad a Thref 1990, adrannau 97(1), 100(1) a 107.

⁵⁶ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 1.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

uniongyrchol o gael eu haddasu neu eu dymchwel, arwain at oedi, weithiau gyda chanlyniadau ymarferol ac ariannol difrifol i'r datblygwr.

5.4 Gellir hefyd wneud ceisiadau i dynnu adeiladau oddi ar y rhestr, ond dim ond yng ngoleuni tystiolaeth newydd sy'n ymwneud â diddordeb archaeolegol neu hanesyddol arbennig yr adeilad y cânt eu hystyried. Os yw'r gwrthwynebiad i'r cynnig i restru adeilad yn ymwneud (er enghraifft) â chyflwr adeilad a chost y gwaith o'i atgyweirio a'i gynnal a'i gadw, neu â chynlluniau ar gyfer gwaith ailddatblygu, mae'r weithdrefn cydsyniad adeilad rhestredig yn darparu'r fframwaith ar gyfer ystyried y materion hyn. Fel arfer, ni chaiff ceisiadau i dynnu adeiladau oddi ar y rhestr eu hystyried os yw'r adeilad yn destun cais am gydsyniad adeilad rhestredig, neu apêl yn erbyn penderfyniad i wrthod rhoi cydsyniad, neu os yw awdurdod cynllunio lleol wedi dechrau cymryd camau oherwydd gwaith nas awdurdodwyd neu esgeulustod.

5.5 Os yw Gweinidogion Cymru yn cynnig y dylid cynnwys adeilad ar y rhestr neu dynnu un oddi ar y rhestr mae'n rhaid iddynt ymgynghori â pherchennog a meddiannydd yr adeilad. Mae gwarchodaeth interim yn gymwys o ddechrau'r cyfnod ymgynghori.⁵⁷ Mae holl ddarpariaethau'r Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 (heblaw am ddarpariaethau sy'n ymwneud â chaffael adeiladau rhestredig yn orfodol⁵⁸) yn cael yr un effaith â phe bai'r adeilad yn adeilad rhestredig.

5.6 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer i gyflwyno hysbysiadau diogelu adeilad pan fyddant o'r farn bod adeiladau o ddiddordeb archaeolegol neu hanesyddol arbennig a'u bod mewn perygl o gael eu dymchwel neu eu haddasu mewn ffordd a fydd yn effeithio ar eu cymeriad arbennig. Mae hysbysiad diogelu adeilad yn cymhwyso holl ddarpariaethau Deddf 1990 (ac eithrio Adrannau 47-51 ac Adran 59) sy'n ymdrin ag adeiladau rhestredig y mae angen eu hatgyweirio ac â difrod i adeiladau o'r fath. Daw i rym yn syth ar ôl iddo gael ei gyflwyno. Dylid anfon copi o'r hysbysiad ynghyd â chynllun o'r lleoliad a ffotograffau at Cadw cyn gynted ag y bydd yr hysbysiad wedi'i gyflwyno, fel y gellir ystyried cynnwys yr adeilad ar y rhestr statudol. Mae'r hysbysiad yn parhau mewn grym am hyd at chwe mis fel y gellir rhoi ystyriaeth i'r mater hwn. Os na chaiff hysbysiad ei gadarnhau drwy restru'r adeilad, efallai y bydd awdurdod cynllunio lleol yn atebol i dalu iawndal am unrhyw golled neu ddifrod y gellir ei briodoli i gyflwyno'r hysbysiad. Os yw Gweinidogion Cymru yn ystyried rhestru adeilad mae'n rhaid iddynt ymgynghori â'r perchenogion a'r meddianwyr. Mae gwarchodaeth interim yn disodli'r hysbysiad diogelu adeilad a chaiff atebolrwydd am iawndal os na chaiff yr adeilad ei restru ei drosglwyddo i Weinidogion Cymru.⁵⁹

⁵⁷ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 2A a 2B

⁵⁸ Adran 47-51 a 59 o Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990

⁵⁹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 7 a 8

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

5.7 Mae'r rhestrau yn cynnwys disgrifiad o bob adeilad a ddarperir yn bennaf er mwyn helpu i adnabod yr adeilad hwnnw ac nid oes iddynt unrhyw rym statudol. Mae'r disgrifiadau yn y rhestrau yn tynnu sylw at y nodweddion hynny ar yr adeilad a arweiniodd at ei restru ac yn esbonio pam mae'r adeilad o ddiddordeb arbennig, ond ni fwriedir iddynt fod yn gofnod cynhwysfawr o'r holl nodweddion pwysig.

5.8 Caiff unrhyw un wneud cais ysgrifenedig ar unrhyw adeg i Weinidogion Cymru (drwy Cadw) am Dystysgrif Imiwneidd rhag rhestru adeilad/au penodol am gyfnod o bum mlynedd. Nid yw Tystysgrif Imiwneidd yn dileu'r gofyniad i wneud cais am gydsyniad ardal gadwraeth (gweler paragraffau 6.12-6.14 isod) i ddymchwel adeilad o'r fath mewn ardal ddynodedig. Os caiff Tystysgrif Imiwneidd ei rhoi, bydd Cadw yn hysbysu'r awdurdod cynllunio lleol.

Cydsyniad Adeilad Rhestredig

5.9 Mae Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 yn ei gwneud yn ofynnol i unrhyw waith dymchwel, newid a/neu estyn a fyddai'n effeithio ar gymeriad adeilad rhestredig gael ei awdurdodi drwy broses cydsyniad adeilad rhestredig.⁶⁰ Mae'n drosedd gwneud gwaith o'r fath heb gydsyniad, a dylid ei geisio oddi wrth yr awdurdod cynllunio lleol. Wrth ystyried unrhyw geisiadau am gydsyniad adeilad rhestredig mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol neu Weinidogion Cymru roi ystyriaeth benodol i ddymunoldeb diogelu'r adeilad neu ei leoliad neu unrhyw nodweddion o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig sydd ganddo.⁶¹ Bydd gwaith atgyweirio a mân newidiadau na fyddant, ym marn yr awdurdod cynllunio lleol, yn effeithio ar gymeriad na diddordeb arbennig adeilad rhestredig, ac a all fynd rhagddynt heb gydsyniad adeilad rhestredig o gael cytundeb ysgrifenedig yr awdurdod. Gall yr awdurdod cynllunio lleol wrthod ystyried cais am gydsyniad adeilad rhestredig os yw'n debyg i gais a wnaed o fewn y ddwy flynedd flaenorol a bod yr awdurdod cynllunio lleol o'r farn na fu unrhyw newid sylweddol mewn unrhyw ystyriaeth berthnasol ers i'r cais gael ei wrthod neu os gwneir y cais tra bo cais tebyg yn cael ei ystyried gan Weinidogion Cymru.⁶²

5.10 Mae'r rheolaethau sy'n gymwys i adeilad rhestredig hefyd yn gymwys i unrhyw osodiadau ar yr adeilad hwnnw ac i unrhyw strwythurau eraill sydd o fewn ei gwrtil.⁶³ Gall gosodiadau gynnwys, er enghraifft, gerfluniau, lleoedd tân a pheiriannau, a gall strwythurau cwrtil gynnwys waliau terfyn a waliau gerddi,

⁶⁰ Fe'i hamlinellir yn fanwl yn Atodiad B.

⁶¹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 16(2).

⁶² Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 81A a 81B (i'w chychwyn).

⁶³ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 1(5).

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

gatiâu ac adeiladau allan. Efallai y bydd angen ymdrin fesul achos â'r union ddiffiniad o osodiad a chwrtil ac mae wedi bod yn destun cyfraith achosion.⁶⁴

5.11 Ceir rhai adeiladau sy'n rhestredig ac yn gofrestredig. Yn yr achosion hyn, bydd ei ddynodiad fel heneb gofrestredig yn cael blaenoriaeth a Gweinidogion Cymru (drwy Cadw) fydd yn penderfynu ar unrhyw gais am gydsyniad (gweler Atodiad A).⁶⁵

5.12 Mae'n rhaid i ymgeiswyr am gydsyniad adeilad rhestredig allu cyfiawnhau eu cynigion mewn datganiad o'r effaith ar dreftadaeth.⁶⁶ Bydd angen iddynt ddangos pam y dewiswyd y gwaith a gyflwynwyd, a'i fod yn ddymunol ac yn angenrheidiol. Mae'n rhaid iddynt roi gwybodaeth lawn i'r awdurdod cynllunio lleol er mwyn iddo fedru asesu effaith debygol eu cynigion ar ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig yr adeilad a'i leoliad.

5.13 Wrth benderfynu ar gais am gydsyniad adeilad rhestredig, dylai'r awdurdod cynllunio lleol ystyried y materion canlynol:

- Pwysigrwydd a gradd yr adeilad a'i ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol cynhenid.
- Nodweddion ffisegol yr adeilad sy'n cyfiawnhau ei restru ac yn cyfrannu at ei arwyddocâd, gan gynnwys y rhai, megis y tu mewn i'r adeilad, a all fod wedi dod i'r amlwg ar ôl i'r adeilad gael ei gynnwys ar y rhestr.
- Effeithiau'r gwaith arfaethedig ar arwyddocâd yr adeilad.
- Lleoliad yr adeilad a'i gyfraniad at yr olygfa leol.
- I ba raddau y mae'r gwaith yn dod â manteision cymunedol sylweddol drwy gyfrannu at economi'r ardal neu at wella ei hamgylchedd lleol.

Mae'r radd restredig yn ystyriaeth berthnasol, ond nid yw ynddi ei hun yn ganllaw dibynadwy i ba mor sensitif yw adeilad i waith addasu neu estyn. Er enghraifft, mae llawer o adeiladau gradd II yn fathau gwerinol o adeiladau a arferai fod yn gyffredin ac a restrwyd am eu bod yn enghreifftiau o'u bath nad ydynt wedi'u newid fawr ddim ac y gall eu diddordeb arbennig gael ei niweidio gan waith addasu neu estyn amhriodol.

5.14 Gellir gwneud rhywfaint o waith newid ac estyn sensitif ar lawer o adeiladau rhestredig er mwyn darparu ar gyfer parhau â defnydd neu wneud defnydd newydd. Mae newidiadau a wnaed yn y gorffennol yn adlewyrchu hanes o ddefnydd a pherchenogaeth sy'n aml yn agweddau ar ddiddordeb arbennig yr

⁶⁴ Gweler y drafodaeth yn: Charles Mynors, *Listed Buildings, Conservation Areas and Monuments*, 4^{ydd} argraff., (Llundain: Sweet & Maxwell, 2006), pennod 4.

⁶⁵ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 61.

⁶⁶ Gweler Cadw, *Canllawiau ar Asesu'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru*

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

adeilad rhestredig.⁶⁷ Pan fydd ymgeiswyr a'r awdurdod cynllunio lleol yn asesu gwerthoedd treftadaeth ac arwyddocâd adeilad rhestredig sy'n destun cais am gydsyniad, mae'n rhaid iddynt ystyried sensitifrwydd yr adeilad hwnnw i'r newidiadau arfaethedig. Drwy ddefnyddio arbenigedd⁶⁸, bydd yr ymgeisydd a'r awdurdod cynllunio lleol yn gallu meddwl mewn ffordd fwy dychmygus am sut i newid, estyn neu aildefnyddio adeilad rhestredig, gan gadw ei ddiddordeb arbennig ar yr un pryd.

5.15 O dan amgylchiadau eithriadol a dim ond fel dewis olaf y dylid gwneud cais i ddymchwel adeilad rhestredig. Ni ddylai cydsyniad i ddymchwel gael ei roi am y rheswm syml bod ailddatblygu yn fwy deniadol yn economaidd nag atgyweirio ac aildefnyddio adeilad rhestredig. Mae angen ystyried y ffactorau canlynol:

- Cyflwr yr adeilad, cost atgyweirio a chynnal a chadw'r adeilad o'i chymharu â'i bwysigrwydd a'r gwerth sy'n deillio o barhau i'w ddefnyddio. Pan fydd adeilad wedi'i esgeuluso'n fwriadol, rhoddir llai o bwys ar y costau hyn.
- Yr ymdrechion a wnaed er mwyn sicrhau y gellir parhau i ddefnyddio'r adeilad, gan gynnwys cynnig rhydd-ddaliad anghyfyngedig yr adeilad i'w werthu am bris teg ar y farchnad.
- Rhinweddau'r cynigion amgen ar gyfer y safle.
- Mae angen ystyried pam na ellid cadw'r adeiladau rhestredig yn y datblygiad newydd, faint o fudd cymunedol a fyddai'n deillio o'r cynnig ac a fyddai'r adeiladau newydd a godid yn eu lle yn cyflawni amcanion gwaith dylunio da.⁶⁹

Mae'n ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol hysbysu cymdeithas amwynder berthnasol am geisiadau am gydsyniad adeilad rhestredig a'r penderfyniadau a wneir ganddynt ar geisiadau i ddymchwel adeilad rhestredig yn llwyr neu'n rhannol.⁷⁰

5.16 Fel arfer, nid ystyrir bod diogelu ffasadau ar eu pen eu hunain na gwagio ac ailadeiladu'r tu mewn i adeiladau rhestredig yn ffordd dderbyniol o'u haildefnyddio.

Hysbysu Gweinidogion Cymru

5.17 Os yw awdurdod cynllunio lleol yn bwriadu rhoi cydsyniad adeilad rhestredig mae'n rhaid iddo hysbysu Gweinidogion Cymru (drwy Cadw) yn

⁶⁷ Cadw, *Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru*

⁶⁸ Gall Gwasanaeth Adolygu Dyluniadau Comisiwn Dylunio Cymru roi cyngor i awdurdodau cynllunio lleol, datblygwyr, awdurdodau cyhoeddus, dylunwyr ac eraill

⁶⁹ TAN 12: Dylunio, adran 5.6 Yr Amgylchedd Hanesyddol

⁷⁰ Yn dibynnu ar y cyfnod a'r math o adeilad, dylai'r awdurdod cynllunio lleol ymgynghori â'r Gymdeithas Henebion, y Cyngor Archaeoleg Brydeinig, y Grŵp Sioraidd, y Gymdeithas Diogelu Adeiladau Hynafol, Cymdeithas Oes Fictoria a Chomisiwn Brenhinol Henebion Cymru

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

gyntaf.⁷¹ Bwriedir i'r trefniant hwn roi 28 diwrnod ar ôl i'r cais ddod i law i Weinidogion Cymru benderfynu naill ai i argymhell eu bod am alw'r cais i mewn er mwyn iddynt benderfynu arno eu hunain neu ganiatáu i'r awdurdod cynllunio lleol benderfynu ar y cais ei hun. Os na wneir penderfyniad o fewn 28 diwrnod, efallai y caiff y terfyn amser ei estyn. Fel arall, os bydd yr awdurdod cynllunio'n penderfynu gwrthod rhoi cydsyniad, gall wneud hynny heb hysbysu Gweinidogion Cymru.

5.18 Mae ceisiadau yr ystyrir eu galw i mewn yn geisiadau sy'n codi materion o arwyddocâd mawr neu faterion y mae cryn ddadlau yn eu cylch ac, er na ellir diffinio hyn yn fanwl, yn ymarferol, gall gynnwys yr achosion hynny lle, er enghraifft, nad yw'r awdurdod cynllunio lleol wedi rhoi sylw dyledus i bolisi cenedlaethol neu lle mae wedi'i ddiystyru'n llwyr.

5.19 Caiff Gweinidogion Cymru gyfarwyddo nad oes angen i awdurdod cynllunio lleol eu hysbysu am gategoriâu penodol o geisiadau.⁷² Mae Gweinidogion Cymru yn awyddus i weld penderfyniadau ynghylch cydsyniad adeilad rhestredig yn cael eu gwneud yn lleol, pan fo'r awdurdod cynllunio lleol wedi dangos ei fod yn gymwys i wneud hynny. Mae Gweinidogion Cymru⁷³ wedi gorchymyn na fydd Adran 13 o Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 (h.y. y broses hysbysu) yn gymwys i gais am gydsyniad adeilad rhestredig i wneud gwaith nad yw ond yn effeithio ar y tu mewn i adeilad rhestredig Gradd II (heb seren). Bydd Adran 13 yn gymwys o hyd i unrhyw gais sy'n cynnwys y canlynol:

- (i) dymchwel adeilad rhestredig;
- (ii) adeilad rhestredig gradd I neu II*;
- (ii) gwaith ar y tu allan i adeilad rhestredig gradd II (heb seren).

5.20 Mae Gweinidogion Cymru hefyd wedi cyfarwyddo⁷⁴, ar yr amod bod yr awdurdod cynllunio lleol yn cael caniatâd ysgrifenedig Cadw ymlaen llaw, na fydd Adran 13 yn gymwys i unrhyw gais sy'n effeithio ar y tu allan i adeilad Gradd II (heb seren) ar yr amod bod yr awdurdod cynllunio lleol yn cael cyngor swyddog cadwraeth adeiladau arbenigol. Os na fydd penderfyniad arfaethedig yr awdurdod cynllunio lleol i gymeradwyo'r cais yn gwbl unol â'r cyngor a roddwyd gan y swyddog cadwraeth adeiladau arbenigol neu, os na fydd y swyddog cadwraeth adeiladau arbenigol, am ba reswm bynnag, yn gallu rhoi cyngor ar y cais hwnnw, bydd Adran 13 yn dal i fod yn gymwys a bydd yn rhaid hysbysu Gweinidogion Cymru am y cais.

⁷¹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 13(1)

⁷² Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 15(1)

⁷³ Bydd y manylion ynghylch lle i ddod o hyd i'r cyfarwyddyd hwn yn cael eu darparu yma pan gyhoeddir fersiwn derfynol y Nodyn Cyngor Technegol hwn.

⁷⁴ Bydd y manylion ynghylch lle i ddod o hyd i'r cyfarwyddyd hwn yn cael eu darparu yma pan gyhoeddir fersiwn derfynol y Nodyn Cyngor Technegol hwn.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Ceisiadau gan Awdurdodau Lleol a'r Llywodraeth am Gydsyniad Adeilad Rhestredig a Chydsyniad Ardal Gadwraeth

5.21 Rhaid i awdurdodau lleol roi enghreifftiau o arfer dda i berchenogion eraill o ran cynnal eu hadeiladau rhestredig. Os awdurdod lleol yw'r ymgeisydd, mae'n rhaid cyflwyno pob cais am gydsyniad adeilad rhestredig a chydsyniad ardal gadwraeth i'r awdurdod cynllunio lleol perthnasol. Mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol fodloni'r gofynion o ran ymgynghori a hysbysu a nodir yn rheoliad 9 o Reoliadau Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) (Cymru) 2012 cyn cyfeirio'r cais am gydsyniad adeilad rhestredig neu ardal gadwraeth at Weinidogion Cymru er mwyn iddynt benderfynu arno. Yn ymarferol, Cyfarwyddiaeth Gynllunio Llywodraeth Cymru sy'n penderfynu ar geisiadau.

5.22 Cyn gwneud cais, anogir yr awdurdod lleol i gynnal trafodaethau cyn ymgeisio â swyddog cadwraeth yr awdurdod cynllunio lleol ac un o gynrychiolwyr Cadw. Dylai'r awdurdod cynllunio lleol ddarparu asesiad ysgrifenedig o'r cynllun er mwyn ategu'r cais, cyn i'r cais gael ei gyfeirio at Weinidogion Cymru er mwyn iddynt benderfynu arno.

Apelau

5.23 Caiff ymgeisydd apelio yn erbyn penderfyniad a wnaed gan awdurdod cynllunio lleol ar gais am gydsyniad adeilad rhestredig ar y seiliau canlynol⁷⁵:

- Cafodd y cais ei wrthod gan yr awdurdod cynllunio lleol.
- Un neu ragor o amodau wedi'u gosod ar gydsyniad adeilad rhestredig.
- Gwrthododd yr awdurdod cynllunio lleol amrywio neu gyflawni'r amodau a osodwyd ar gydsyniad adeilad rhestredig.
- Methiant i benderfynu ar gais am gydsyniad adeilad rhestredig o fewn wyth wythnos iddo gael ei ddilysu gan yr awdurdod cynllunio lleol.
- Mae darpariaeth ar gyfer un sail arbennig dros apelio, sef nad yw'r adeilad yn haeddu ei statws rhestredig.⁷⁶

Caiff apêl i Weinidogion Cymru ei gwneud ar ffurflen⁷⁷ o fewn chwe mis i'r dyddiad yr hysbysir yr ymgeisydd am benderfyniad yr awdurdod cynllunio lleol neu ddiwedd y cyfnod pan fethwyd â phenderfynu ar y cais.⁷⁸

⁷⁵ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 20.

⁷⁶ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 21 (3)

⁷⁷ Mae'r ffurflen ar gael i'w lawrlwytho o'r adran ar Apelau Cynllunio ar wefan Llywodraeth Cymru.

⁷⁸ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 21 a 22, a Rheoliadau Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) (Cymru) 2012 (2012/793) (Cy.108),rheoliad 12.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Hysbysiadau Prynu

5.24 Caiff ymgeisydd y gwrthodwyd rhoi cydsyniad adeilad rhestredig iddo neu sy'n ystyried bod yr amodau a osodwyd yn golygu na ellir gwneud defnydd rhesymol fuddiol o'r tir, gyflwyno hysbysiad prynu adeilad rhestredig i awdurdod cynllunio lleol yn ei gwneud yn ofynnol iddo brynu buddiant yn y tir hwnnw.⁷⁹

Dirymu Cydsyniad Adeilad Rhestredig

5.25 Mae amgylchiadau lle mae gan awdurdod cynllunio lleol, neu mewn rhai achosion, Weinidogion Cymru, y pŵer i wneud gorchymyn sy'n dirymu neu'n addasu cydsyniad adeilad rhestredig. Wrth wneud gorchymyn o'r fath, mae'n rhaid iddo ystyried unrhyw ystyriaethau perthnasol eraill.⁸⁰ Mae'n bosibl y bydd gofyn talu iawndal am wariant ofer neu am golled arall neu ddifrod a achoswyd gan y gorchymyn.⁸¹

Cofnodi Adeiladau

5.26 Bydd gwaith a wneir o ganlyniad i gydsyniad adeilad rhestredig yn aml yn cynnig cyfle i gofnodi nodweddion yr adeilad y bwriedir eu gwaredu neu eu newid, neu a all gael eu datgelu yn ystod y gwaith. Gall gwaith sy'n gysylltiedig â chydsyniad adeilad rhestredig hefyd ddatgelu gweddillion archaeolegol cyfnodau cynharach yn hanes yr adeilad neu eitemau sy'n gysylltiedig â'r adeilad. Wrth ystyried cais am gydsyniad adeilad rhestredig, mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol benderfynu a oes angen rhaglen o waith cofnodi adeilad a/neu gloddio archaeolegol er mwyn cofnodi'r nodweddion a allai gael eu datgelu neu eu dinistrio. Mae'n bosibl y byddant yn ceisio cyngor eu cynghorwyr archaeolegol ac yn gosod amod addas (gweler 4.10). Dylai ymgeiswyr gysylltu â'r awdurdod cynllunio lleol pan wneir darganfyddiadau annisgwyl wrth i waith fynd rhagddo. Mae'n rhaid rhoi cyfle i Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru gofnodi adeilad y cynigiwyd ei ddymchwel.⁸²

Esemptiad Eglwysig

5.27 Mae esemptiadau rhag prosesau cydsyniad adeilad rhestredig a chydsyniad ardal gadwraeth ar gyfer enwadau penodol⁸³ pan fyddant yn gwneud newidiadau i'w hadeiladau eglwysig sy'n parhau i fod yn addoldai. Yr unig enwadau a'r crefyddau y mae'r esemptiad hwn yn gymwys iddynt yw'r rheini sydd wedi sefydlu systemau rheoli mewnol sy'n sicrhau'r un lefel o weithgarwch

⁷⁹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 32-37.

⁸⁰ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 23-26

⁸¹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 28.

⁸² Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 8

⁸³ Eglwys Loegr, yr Eglwys yng Nghymru, yr Eglwys Gatholig, yr Eglwys Fethodistaidd, Undeb Bedyddwyr Prydain Fawr ac Undeb Bedyddwyr Cymru, a'r Eglwys Ddiwygiedig Unedig.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

ymgyngori a chraffu ag a gyflawnir gan awdurdodau cynllunio lleol pan fyddant yn ystyried ceisiadau i ddymchwel, newid ac estyn yr adeiladau rhestredig, ac sydd wedi'u cymeradwyo gan Weinidogion Cymru.⁸⁴

5.28 Dylid cyflwyno cynigion i'w cymeradwyo gan gorff annibynnol, a ddylai gael cyngor oddi wrth bobl sydd â gwybodaeth arbenigol am adeiladau eglwysig hanesyddol. Dylai'r broses gwneud penderfyniadau ddarparu ar gyfer ymgyngori â'r awdurdod cynllunio lleol, cymdeithasau amwynder cenedlaethol a Cadw, gan roi 28 diwrnod iddynt gyflwyno sylwadau. Dylid hefyd roi cyhoeddusrwydd i gynigion. Dylai'r corff sy'n gwneud penderfyniadau ystyried unrhyw sylwadau a wneir yn ogystal â dymunoldeb gwarchod adeiladau hanesyddol a nodweddion o ddiddordeb arbennig. At hynny, dylai fod gweithdrefn orfodi ar gyfer ymdrin ag unrhyw achosion o fethu â chydymffurfio â'r system reoli.

Rheolaethau Eraill

5.29 Wrth i awdurdodau cynllunio lleol arfer eu cyfrifoldebau dros ddiogelwch adeiladau rhestredig o dan y rheoliadau adeiladu a'r ddeddfwriaeth sy'n ymwneud â than pan fydd rhaglenni o waith atgyweirio a gwaith addasu wedi'u cynnig, dylent wneud hynny â chydymdeimlad. Dylent geisio sicrhau cydbwysedd rhwng cyflawni'r amcanion hyn a chadw cymeriad yr adeilad.⁸⁵ Ar y llaw arall, dylai awdurdodau cynllunio lleol ymdrin â chynigion i newid adeiladau rhestredig gyda chydymdeimlad er mwyn eu helpu i gydymffurfio â'r rheoliadau adeiladu sy'n ymwneud ag arbed tanwydd a thrydan. Dylid mabwysiadu'r un dull gweithredu wrth ystyried cynigion ar gyfer mynediad i'r llai abl a bodloni gofynion eraill o dan Ddeddf Cydraddoldeb 2010.⁸⁶

5.30 Am gyngor cyffredinol, argymhellir y dylid defnyddio Safon Brydeinig 7913:2013 *Guide to the conservation of historic buildings*.⁸⁷ Ceir rhai canllawiau cyffredinol ar sut i fynd ati i newid adeiladau rhestredig yn Atodiad B i'r ddogfen hon.

Gorfodi

5.31 Mae gan weithgarwch gorfodi rôl allweddol i'w chwarae o ran gwarchod adeiladau rhestredig. Mae'n drosedd gwneud gwaith, neu beri i waith gael ei wneud, ar adeilad rhestredig sy'n effeithio ar ei gymeriad fel adeilad o ddiddordeb

⁸⁴ Gweler yr Adran dros Dreftadaeth Genedlaethol a Cadw, *The Ecclesiastical Exemption: What it is and How it works*, Medi 1994.

⁸⁵ Gweler Rheoliadau Adeiladu 2010 – Arbed Tanwydd a Thrydan, Rhan L o Atodlen 1 (fel y'i diwygiwyd) fel y'u cymhwysir at adeiladau hanesyddol ac adeiladau a adeiladwyd yn draddodiadol.

⁸⁶ Cadw, *Goresgyn y Rhwystrau: Darparu Mynediad Corfforol i Adeiladau Hanesyddol*, 2002.

<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/help-advice-and-grants/makingchanges/disabilityaccess/?lang=cy>

⁸⁷ Cyhoeddiad gan Sefydliad Safonau Prydain yn 2013.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

pensaernïol neu hanesyddol arbennig heb gydsyniad adeilad rhestredig. Mae hefyd yn drosedd methu â chydymffurfio ag unrhyw amodau a osodwyd ar gydsyniad adeilad rhestredig.

6: Ardaloedd Cadwraeth

Dynodi ac Adolygu Ardaloedd Cadwraeth

6.1 Mae Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 yn ei gwneud yn ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol nodi ardaloedd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig y mae'n ddymunol i'w cymeriad neu eu golwg gael eu diogelu neu eu gwella. Dylent adolygu eu hardaloedd o bryd i'w gilydd er mwyn ystyried a oes angen rhagor o ddynodiadau neu ddiwygiadau.⁸⁸ Mae gan Weinidogion Cymru bwerau i ddynodi ardaloedd cadwraeth hefyd, ar ôl ymgynghori â'r awdurdod cynllunio lleol. Pŵer a gadwyd yn ôl yw hwn a ddefnyddir mewn achosion eithriadol, er enghraifft, os yw ardal o fwy na phwysigrwydd lleol.

6.2 Mae dynodi ardaloedd cadwraeth yn sail i bolisiâu y bwriedir iddynt ddiogelu neu wella pob agwedd ar gymeriad neu olwg sy'n diffinio diddordeb arbennig ardal: gallai hyn gynnwys y patrwm anheddu neu'r modd y mae gofod a llwybrau wedi'u trefnu, yn ogystal ag arddull yr adeilad a'r math o adeilad, y deunyddiau a ddefnyddiwyd, a manylion yr adeilad. Gall seilwaith gwyrdd⁸⁹ hefyd fod yn bwysig, ond nid yw dynodi ardaloedd cadwraeth yn debygol o fod yn ffordd briodol o warchod nodweddion tirwedd, oni bai eu bod yn rhan annatod o'r amgylchedd adeiledig hanesyddol.

6.3 O bryd i'w gilydd mae'n rhaid i awdurdodau cynllunio lleol lunio a chyhoedd cynigion ar gyfer diogelu a gwella'r ardaloedd cadwraeth hyn. Mae'n rhaid iddynt hefyd roi sylw arbennig i ddymunoldeb diogelu neu wella ardaloedd cadwraeth wrth iddynt wneud penderfyniadau cynllunio. Os nad yw ardal gadwraeth neu ran o ardal yn meddu bellach ar y diddordeb arbennig a arweiniodd at ei dynodi, ceir dileu'r dynodiad hwnnw.

Arfarnu Ardaloedd Cadwraeth

6.4 Mae arfarniad o ardal gadwraeth yn sail i unrhyw gynigion ar gyfer ei diogelu a'i gwella. Mae'r rhoi darlun manwl o ddiddordeb arbennig ardal ac yn nodi cyfleoedd a blaenoriaethau ar gyfer gweithredu. Dylai hefyd gynnwys dadansoddiad o anghenion polisi a rheoli'r ardal, gan gynnwys asesiad o effeithiolrwydd y rheolaethau cynllunio presennol a'r angen am fesurau gwarchod

⁸⁸ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 69.

⁸⁹ Cadw, *Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru*

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

atodol, a dylai nodi ffyrdd o ddiogelu neu wella cymeriad arbennig. Bydd sail gadarnach i bolisiâu mewn cynlluniau datblygu lleol ac i benderfyniadau rheoli datblygu sy'n ymwneud ag ardaloedd cadwraeth, a byddant hefyd yn gwneud cyfraniadau mwy cadarnhaol at nodau hirdymor, os diffinnir cymeriad pob ardal gadwraeth ac os nodir polisiâu ar gyfer ei diogelu a'i gwella yn fanwl. Gellir hefyd ystyried a ddylid cyflwyno Cyfarwyddydau Erthygl 4 yn yr ardaloedd hyn.⁹⁰

6.5 Mae gan ardaloedd gadwraeth, o ran eu natur, sawl rhanddeiliad a dylai trefniadau rheoli gynnig cyfleoedd i gymryd rhan yn y gwaith o lunio cynlluniau a gwneud penderfyniadau. Bydd cynigion ar gyfer diogelu a gwella yn fwyaf effeithiol pan fydd holl adrannau'r cyngor yn deall pwysigrwydd dynodi ardaloedd cadwraeth ac yn cydweithio. Argymhellir yn gryf y dylid mabwysiadu dull tîm datblygu sy'n cydnabod cyfraniad adrannau eraill, megis yr adran briffyrdd a'r adran dai.

Cynllunio mewn Ardaloedd Cadwraeth

6.6 Dylai'r cynllun datblygu lleol nodi'n glir y bydd cynigion datblygu'n cael eu barnu yn ôl eu heffaith ar gymeriad neu olwg ardal gadwraeth fel y'i nodir yn y ddogfen arfarnu a rheoli. Bydd angen paratoi datganiad dylunio a mynediad ar gyfer cynigion datblygu penodol o fewn ardal gadwraeth, gan gynnwys darparu un neu fwy o anhedd-dai, darparu adeilad neu adeiladau lle bo'r arwynebedd llawr sy'n cael ei greu gan y datblygiad yn 100 o fetrau sgwâr neu'n fwy.⁹¹

6.7 Er ei bod yn bosibl mai prin fydd y cyfleoedd ar gyfer gwaith datblygu newydd mewn llawer o ardaloedd cadwraeth, yn aml bydd cyfleoedd i'w gwella. Dylai cynigion ar gyfer gwella fynd i'r afael â materion a nodwyd yn yr arfarniad ac ymateb i nodweddion yr ardal dan sylw.

6.8 Mae llawer o ardaloedd cadwraeth yn cynnwys canol masnachol trefi a phentrefi. Yn gyffredinol, bydd pwyslais ar reoli newid mewn ffordd gadarnhaol sy'n hybu bywiogrwydd economaidd a bywyd cymdeithasol a diwylliannol ac sy'n cyd-fynd â nodweddion pensaernïol a hanesyddol arbennig ardal. Mae llawer o ardaloedd cadwraeth yn cynnwys safleoedd 'bwllch' neu adeiladau nad ydynt yn gwneud unrhyw gyfraniad cadarnhaol neu sy'n amharu ar gymeriad neu olwg yr ardal; dylai'r broses o'u dileu er mwyn gwneud lle i ddatblygiadau newydd ysgogi gwaith cynllunio dychmygus, o safon uchel a chynnig cyfle i wella'r ardal.⁹²

⁹⁰ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Datblygu Cyffredinol a Ganiateir) 1995

⁹¹ Gorchymyn Diwygio Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016, paragraff 9

⁹² Nodyn Cyngor Technegol 12: Dylunio, adran 4 ac adrannau 5.5 a 5.6.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Rheoli Hysbysebion

6.9 Un o ddibenion y system rheoli hysbysebion yw annog arddangos hysbysebion awyr agored sy'n gwneud cyfraniad cadarnhaol at olwg yr amgylchedd. Mae'n rhesymol disgwyl i ddyletswydd yr awdurdod cynllunio lleol i roi sylw arbennig i ddymunoldeb diogelu neu wella cymeriad neu olwg ardal gadwraeth olygu, yn ymarferol, ei fod yn gosod safonau llymach pan fydd yn ystyried a ddylid rhoi cydsyniad ar gyfer hysbyseb arfaethedig mewn ardal o'r fath.

6.10 Mewn ardaloedd cadwraeth, mae'n bwysig i awdurdodau cynllunio lleol fod yn hyblyg o ran y defnydd a wnânt o'u pwerau o dan Reoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Rheoli Hysbysebion) 1992, am fod llawer o ardaloedd yn cynnwys eiddo manwerthu a masnachol sy'n amrywio o siopau cornel bach i ganolfannau masnachol ffyniannus. Mae hysbysebu awyr agored yn hanfodol i weithgarwch masnachol ac fel arfer, bydd llwyddiant busnesau lleol yn helpu perchenogion a thenantiaid eiddo masnachol i sicrhau bod adeiladau mewn cyflwr da ac yn edrych yn ddeniadol.⁹³

Cydsyniad Ardal Gadwraeth

6.11 Mae angen cael cydsyniad ardal gadwraeth er mwyn dymchwel adeilad anrhestredig mewn ardal gadwraeth.⁹⁴ Fodd bynnag, mae rhai eithriadau rhag yr angen i gael cydsyniad ardal gadwraeth cyn dymchwel adeilad.^{95, 96} Mae'n rhaid cyflwyno ceisiadau am gydsyniad i ddymchwel adeiladau i'r awdurdod cynllunio lleol gan ddefnyddio'r ffurflen gais am Gydsyniad Ardal Gadwraeth i Ddymchwel mewn Ardal Gadwraeth.⁹⁷ Mae'r llysoedd wedi dyfarnu bod dymchwel yn gyfystyr â gwaredu'r adeilad cyfan, nid dim ond rhan ohono. Fodd bynnag, byddai gwaredu adeilad cyfan ac eithrio ei ffasad yn cyfrif fel gwaith dymchwel, ac felly hefyd waredu wal gyfan gardd flaen neu nodwedd derfyn adeiledig arall.

6.12 Bydd ceisiadau am gydsyniad ardal gadwraeth yn gofyn am ddatganiad o'r effaith ar dreftadaeth a ddylai gynnwys materion sy'n ymwneud â dylunio a mynediad ochr yn ochr ag ystyriaeth ehangach o effaith y cynigion ar arwyddocâd treftadaeth yr ardal.⁹⁸

6.13 Dylai fod rhagdybiaeth gyffredinol o blaid cadw adeiladau sy'n gwneud cyfraniad cadarnhaol at gymeriad neu olwg ardal gadwraeth. Dylid asesu cynigion i ddymchwel adeiladau o'r fath yn unol â'r un meini prawf cyffredinol ag a ddefnyddir i asesu cynigion i ddymchwel adeiladau rhestredig (gweler 5.9). Mewn

⁹³ Nodyn Cyngor Technegol 7: Rheoli Hysbysebion Awyr Agored

⁹⁴ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 74.

⁹⁵ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 75

⁹⁶ Cadw, *Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru*

⁹⁷ <http://www.planningportal.gov.uk/planning/applications/paperforms>.

⁹⁸ Cadw, *Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru*

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

achosion lle nad yw adeilad yn gwneud fawr ddim cyfraniad, os o gwbl, bydd angen i'r awdurdod cynllunio lleol, fel arfer, gael gwybodaeth lawn am yr hyn a gynigir ar gyfer y safle ar ôl dymchwel yr adeilad. Ni ddylid rhoi cydsyniad i ddymchwel adeilad oni fydd cynlluniau derbyniol a manwl ar gyfer ailddatblygu'r safle. Mae gan yr awdurdod cynllunio lleol yr hawl i ystyried egwyddorion cyffredinol datblygiad arfaethedig, megis ei raddfa, ei faint a'i fàs, wrth benderfynu a ddylid rhoi cydsyniad i ddymchwel adeilad anrhestredig mewn ardal gadwraeth.

6.14 Mae'n briodol gosod amod wrth roi cydsyniad i ddymchwel adeilad anrhestredig fel na fydd yn digwydd nes i ganiatâd cynllunio llawn gael ei roi a nes i gontract ar gyfer gwneud y gwaith datblygu gael ei lunio.⁹⁹

Gorchmynion Diogelu Coed mewn Ardaloedd Cadwraeth

6.15 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer i warchod coed a choetiroedd drwy wneud gorchmynion diogelu coed. At hynny, mae darpariaeth arbennig ar gyfer coed mewn ardaloedd cadwraeth nad ydynt yn destun gorchmynion diogelu coed.¹⁰⁰ Mae'n ofynnol i unrhyw un sy'n bwriadu torri, blaendorri neu frigdorri coeden mewn ardal gadwraeth roi chwe wythnos o rybudd i'r awdurdod cynllunio lleol, ac yn ystod yr amser hwnnw, gall yr awdurdod cynllunio lleol benderfynu a ddylid gwarchod y goeden honno drwy wneud gorchmyn diogelu coed.¹⁰¹

6.16 Wrth ystyried a ddylid gwarchod coed mewn ardaloedd cadwraeth, dylai awdurdodau cynllunio lleol bob amser ystyried cyfraniad gweledol a hanesyddol coed a'u cyfraniad at amwynder. Mewn rhai achosion, gall gwaith plannu newydd neu waith ailblannu fod yn ddymunol pan fyddai'n gydawns â chymeriad neu olwg yr ardal.¹⁰²

Gorfodi

6.17 Mae gan waith gorfodi rôl allweddol i'w chwarae o ran gwarchod ardaloedd cadwraeth a dylai awdurdodau cynllunio lleol ystyried mabwysiadu ymagwedd fwy rhagweithiol, gan gynnwys monitro gweithgarwch datblygu a sicrhau cydymffurfiaeth â thelerau rheolaethau rheoleiddiol, yn hytrach na dim ond ymchwilio pan wneir cwyn ffurfiol. Bydd ymagwedd gadarnhaol a gweithredol at waith gorfodi yn helpu i leihau nifer yr achosion o dorri rheoliadau ac i sicrhau gwelliannau parhaol i ansawdd amgylcheddol.¹⁰³

⁹⁹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 17(3) fel y'i cymhwysir gan Adran 74(3).

¹⁰⁰ Nodyn Cyngor Technegol 10: Gorchmynion Cadw Coed, adran 13.

¹⁰¹ Nodyn Cyngor Technegol 10: Gorchmynion Cadw Coed, adran 13.

¹⁰² Cylchlythyr 64/78 y Swyddfa Gymreig a Nodyn Cyngor Technegol 10: Gorchmynion cadw coed.

¹⁰³ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Rhan 1.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

7: Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol a'r Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru

7.1 Mae'n ddyletswydd statudol ar Weinidogion Cymru i lunio a chynnal cofrestr o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru¹⁰⁴.

7.2 Mae Pennod 6 o Bolisi Cynllunio Cymru yn nodi y dylai awdurdodau cynllunio lleol warchod a diogelu parciau a gerddi, a'u lleoliadau, sydd wedi'u cynnwys ar y gofrestr o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru.

7.3 Er nad yw'r ffaith eu bod wedi'u cynnwys ar y rhestr yn cyflwyno unrhyw gyfundrefnau cydsynio newydd, caiff parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, a'u lleoliadau, eu gwarchod drwy'r system gynllunio. Bydd angen cael y cydsyniad perthnasol ar gyfer cynigion sy'n effeithio ar ddynodiadau o fewn parc a gardd, a'r ymgeisydd sy'n gyfrifol am sicrhau bod y cydsyniadau hyn wedi'u cael cyn i'r gwaith ddechrau.

7.4 Rhaid ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar geisiadau cynllunio sy'n debygol o effeithio ar safle parc a gardd hanesyddol gofrestredig neu ei leoliad/lleoliad a bydd hynny'n ystyriaeth berthnasol wrth benderfynu ar y cynnig.

7.5 Yr ymgeisydd sy'n gyfrifol am ddangos ei fod yn deall arwyddocâd y parc a'r ardd gofrestredig a'r effaith y mae'r cynnig yn debygol o'i chael. Cyfrifoldeb yr awdurdod cynllunio lleol yw ystyried a yw'r effaith yn debygol o fod yn annerbyniol o niweidiol. Argymhellir y dylai ymgeiswyr gynnal trafodaethau cyn ymgeisio â'r awdurdod cynllunio lleol ynghylch y gwaith arfaethedig y mae angen cael caniatâd cynllunio ar ei gyfer a gellir gwahodd Cadw i ddod i unrhyw gyfarfodydd er mwyn rhoi cyngor i'r ymgeisydd.¹⁰⁵

Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

7.6 Mae'r *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru* yn ddogfen anstatudol ac ymgynghorol yn unig (gweler Atodiad C5–C7). Mae iddi ddau ddiben. Yn gyntaf, pan allai newid mawr fod yn cael ei ystyried, bwriedir iddi lywio'r gwaith o lunio polisiau a gwneud penderfyniadau ar lefel strategol am bwysigrwydd hanesyddol yr ardaloedd a nodwyd. Yn ail, dylid ystyried gwybodaeth ar y gofrestr wrth benderfynu ar geisiadau cynllunio lle mae'r datblygiad yn bodloni'r meini prawf ar gyfer Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol neu, os yw wedi cael ei alw i mewn, lle mae'n ddigon mawr, lle mae'n ddigon mawr i gael mwy nag effaith leol ar y dirwedd hanesyddol, ym marn Gweinidogion Cymru, i gael mwy nag effaith leol ar y dirwedd hanesyddol. Dylai'r gofrestr sicrhau y darperir ar gyfer newid angenrheidiol heb aberthu cyfanrwydd na

¹⁰⁴ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 41A (i'w chychwyn)

¹⁰⁵ Cadw, *Rheoli Newid i Barciau a Gerddi Hanesyddol Cofrestredig yng Nghymru*

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

chydlyniant hanfodol ardaloedd tirwedd hanesyddol. Diben ehangach y gofrestr yw hyrwyddo gwerth y dirwedd hanesyddol fel adnodd i hybu lles cymdeithasol ac economaidd.

7.7 Bydd yn rhaid i unrhyw ddatblygiadau y mae'n ofynnol cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol ar eu cyfer ac a fydd yn effeithio ar ardal ar y *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol* ystyried y cofnod ar y Gofrestr wrth lunio'r Datganiad Amgylcheddol.¹⁰⁶ Mae'r rheoliadau'n gwahaniaethu rhwng datblygiadau Atodlen 1, y mae'n ofynnol cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol ar gyfer pob un ohonynt 'if it is likely to have significant effects on the environment by virtue of factors such as its size, nature or location'.¹⁰⁷ Wrth sgrinio prosiectau Atodlen 2, rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol roi sylw i'r meini prawf ar gyfer dethol sydd i'w gweld yn Atodlen 3 i'r Rheoliadau. Mae Rheoliad (2)(c)(viii) o Atodlen 3 i'r Rheoliadau (o'r enw "location of development") yn nodi 'landscapes of historical, cultural or archaeological significance'. Yng Nghymru, dylid ystyried bod ardal ar y *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol* yn bodloni'r maen prawf hwn.

7.8 Mae canllawiau arfer orau wedi'u datblygu er mwyn helpu awdurdodau cynllunio lleol a'r Arolygiaeth Gynllunio wrth iddynt ystyried cynigion cynllunio sy'n effeithio ar ardaloedd ar y *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol*. Ar gyfer datblygiadau arfaethedig o fewn tirwedd hanesyddol gofrestredig y mae'n ofynnol cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol ar eu cyfer, mae'n bosibl y bydd angen cynnal asesiad priodol o'r effeithiau fel rhan o'r Datganiad Amgylcheddol.¹⁰⁸ Rhaid ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar ddatblygiadau o'r fath.¹⁰⁹ Mae'n bosibl y bydd yn manteisio ar arbenigedd adrannau curadurol ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru wrth lunio ei ymateb i ymgynghoriad o'r fath.

¹⁰⁶ *Cylchlythyr 11/99 y Swyddfa Gymreig: Asesu Effeithiau Amgylcheddol* yw'r canllawiau cyfredol o hyd ar Asesu Effeithiau Amgylcheddol yng Nghymru. Maent yn seiliedig ar Reoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Asesu Effeithiau Amgylcheddol) (Cymru a Lloegr) 1999 – OS 1999 Rhif 293, sy'n gweithredu *Cyfarwydddeb y Cyngor Rhif 85/337 EEC*, ond maent hefyd yn cynnwys arweiniad perthnasol ar gyfer Rheoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Asesu Effeithiau Amgylcheddol) (Cymru) 2016.

¹⁰⁷ *Cylchlythyr 11/99 y Swyddfa Gymreig: Asesu Effeithiau Amgylcheddol*, Para 28.

¹⁰⁸ Fel y disgrifir yn nogfen Cadw a CGGC, *Canllaw Arfer Da ar Ddefnyddio'r Gofrestr o Dirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol yng Nghymru yn ystod y Broses o Gynllunio a Datblygu*, (2^{ll}) argraffiad diwygiedig (2007), para 2.8.

¹⁰⁹ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016, Atodlen 4 (I) (iv)

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

8: Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol Arbennig

8.1 Mae asedau hanesyddol y mae'r awdurdod cynllunio lleol, o bosibl, yn ystyried eu bod o ddiddordeb lleol arbennig, yn agored i'r un prosesau cydsynio â'r rhai sydd eu hangen ar gyfer caniatâd cynllunio. Fodd bynnag, er mwyn i asedau o'r fath gyfrannu'n llwyddiannus at gadw neu wella cymeriad lleol, mae angen nodi eu statws yn glir yn y broses rheoli datblygu. Gall canllawiau cynllunio ategol fod yn ystyriaeth berthnasol mewn penderfyniadau cynllunio a gallant fod yn ffordd effeithiol o reoli'r modd y caiff asedau o'r fath eu datblygu.

8.2 Mae asedau hanesyddol lleol mewn ardaloedd cadwraeth yn cael budd o'r rheolaeth gyffredinol dros waith dymchwel a sicrhau gan Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

9. Atodiadau

Atodiad A: Henebion Cofrestredig

Dynodi Asedau Hanesyddol yn Henebion Cofrestredig

A.1 Mae'n ddyletswydd ar Weinidogion Cymru i lunio a chynnal cofrestr o henebion; mae henebion ar y gofrestr yn cael eu gwarchod yn statudol. Mae Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol (CAHau) Cymru yn cynnwys mwy na 175,000 o gofnodion o asedau hanesyddol. Gall Gweinidogion Cymru ddynodi'r rhai yr ystyrir eu bod o bwys cenedlaethol yn henebion cofrestredig.¹¹⁰ Mae mwy na 4,000 o henebion cofrestredig yng Nghymru, y mae'r mwyafrif helaeth ohonynt yn eiddo preifat. Mae Cadw yn cynnal 130 o'r henebion hyn ar ran Llywodraeth Cymru ac yn eu cyflwyno i'r cyhoedd.¹¹¹ Mae cofrestru gweddillion archaeolegol yn sicrhau y rhoddir sylw llawn i'r achos dros eu gwarchod pan fydd unrhyw gynigion datblygu neu unrhyw waith a allai gael effaith andwyol ar yr heneb yn cael eu hystyried (gweler 4.2–4.8). Nid yw pob safle archaeolegol o bwys cenedlaethol wedi'i gofrestru. Gall safleoedd o bwys cenedlaethol gael eu darganfod ar hap neu o ganlyniad i arolygon archaeolegol systematig a gall Gweinidogion Cymru ystyried eu cofrestru.¹¹²

A.2 Defnyddir y meini prawf canlynol (nad ydynt wedi'u rhestru mewn unrhyw drefn benodol) i asesu pwysigrwydd cenedlaethol heneb hynafol ac ystyried a fyddai'n briodol ei chofrestru. Fodd bynnag, ni ddylid ystyried bod y meini prawf yn rhai diffiniol. Yn hytrach, dangosyddion ydynt sy'n cyfrannu at lunio barn ehangach yn seiliedig ar amgylchiadau unigol achos.

- a. *Cyfnod*: dylid ystyried diogelu pob math o heneb sy'n nodweddu categori neu gyfnod.
- b. *Prinder*: mae rhai categorïau o henebion, sydd mor brin mewn rhai cyfnodau, fel y dylai'r holl enghreifftiau sydd wedi goroesi ac sydd â rhywfaint o botensial archaeolegol o hyd gael eu diogelu. Yn gyffredinol, fodd bynnag, dylid dewis detholiad sy'n portreadu'r nodweddiadol a'r cyffredin yn ogystal â'r prin. Dylai'r broses hon ystyried yr holl agweddau ar ddisbarthiad dosbarth arbennig o heneb, o ran cyd-destun cenedlaethol a rhanbarthol.
- c. *Dogfennaeth*: gall arwyddocâd heneb cael ei ategu gan fodolaeth cofnodion archwiliadau blaenorol neu, yn achos henebion diweddarach, gan dystiolaeth ategol a geir mewn cofnodion ysgrifenedig cyfoes.

¹¹⁰ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979 Rhan 1, adran 1. Trosglwyddwyd cyfrifoldebau'r Ysgrifennydd Gwladol i Weinidogion Cymru o dan Ddeddf Llywodraeth Cymru 2006, adran 162 a pharagraffau 30 a 32 o Atodlen 11.

¹¹¹ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adrannau 12-16.

¹¹² <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/protection/monuments/?lang=cy>.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

- ch.** *Gwerth Grŵp*: gall gwerth heneb unigol (megis system caeau) gael ei ategu'n fawr gan ei pherthynas â henebion cyfoes perthnasol (megis anheddiad a mynwent) neu â henebion o gyfnodau gwahanol. Mewn rhai achosion, mae'n well gwarchod y grŵp cyfan o henebion, gan gynnwys tir cysylltiedig a chyfagos, yn hytrach na gwarchod henebion unigol o fewn y grŵp.
- d.** *Goroesi/Cyflwr*: mae'r ffaith bod potensial archaeolegol heneb yn goroesi uwchben y ddaear ac oddi tano yn ystyriaeth arbennig o bwysig, a dylid asesu'r heneb o ran ei chyflwr presennol a'r nodweddion sydd wedi goroesi.
- dd.** *Cyflwr bregus*: gall tystiolaeth archaeolegol bwysig iawn am rai henebion maes gael ei dinistrio gan un cyfnod o aredig neu drwy gael ei thrin heb gydymdeimlad. Byddai henebion o'r math hwn sydd dan fygythiad yn elwa'n arbennig ar y warchodaeth statudol y mae cofrestru yn ei rhoi. Mae yna adeileddau hefyd o ffurf neu gymhlethdod arbennig y gall eu gwerth gael ei leihau'n ddifrifol drwy esgeulustod neu driniaeth ddiotal, ac a fyddai yr un mor addas i gael eu gwarchod fel henebion cofrestredig hyd yn oed os yw'r adeileddau hynny eisoes yn adeiladau hanesyddol rhestredig.
- e.** *Amrywiaeth*: mae'n bosibl y caiff rhai henebion eu cofrestru am fod ganddynt gyfuniad o nodweddion uchel eu hansawdd; rhai eraill oherwydd bod ganddynt un nodwedd bwysig.
- f.** *Potensial*: ar adegau, ni ellir pennu natur y dystiolaeth yn fanwl, ond gall fod yn bosibl dogfennu rhesymau yn rhagweld ei bodolaeth a'i phwysigrwydd ac felly dangos bod cyfiawnhad dros gofrestru. Mae hyn yn gyfyngedig fel arfer i safleoedd yn hytrach na henebion sy'n sefyll.

Cydsyniad Heneb Gofrestredig

A.3 Mae angen i waith a fyddai'n effeithio'n uniongyrchol ar heneb gofrestredig gael cydsyniad Gweinidogion Cymru ymlaen llaw.¹¹³ Mae hyn yn ychwanegol at unrhyw ganiatâd cynllunio y mae'n ofynnol ei gael ar gyfer datblygiad. Ceir 10 cydsyniad dosbarth sy'n caniatáu mathau penodol o waith ar safleoedd o'r fath (gweler paragraff A.8).

A.4 Cyflwynir ceisiadau am gydsyniad heneb gofrestredig i Weinidogion Cymru, drwy Cadw.¹¹⁴ Anogir ymgeiswyr i ofyn am gyfarfod cyn ymgeisio ar y safle i drafod eu cynigion. Wrth gyflwyno eu ceisiadau, mae'n rhaid iddynt ddangos eu bod wedi deall ac ystyried pwysigrwydd yr heneb wrth lunio'r rhaglen waith, a chynnwys digon o wybodaeth a lluniadau i ddangos yr effeithiau

¹¹³ Mae angen cael cydsyniad heneb gofrestredig ymlaen llaw ar gyfer unrhyw waith sy'n arwain at ddymchwel, dinistrio, symud, atgyweirio a newid yr heneb, ychwanegu ati, ei boddi neu ei chladdu.

¹¹⁴ Dolen i ganllawiau i ymgeiswyr am gydsyniad heneb gofrestredig:
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/help-advice-and-grants/makingchanges/schedmonconsent/?lang=cy>.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

uniongyrchol ar arwyddocâd y safle. Mae'r wybodaeth hon yn sail i'r asesiad o'r effaith ar dreftadaeth.¹¹⁵ Fel arfer, bydd angen cyflwyno'r un lefel o wybodaeth yn achos ceisiadau am gydsyniad heneb gofrestrdig ag sydd angen ei chyflwyno ar gyfer caniatâd cynllunio llawn.

A.5 Prif ddiben cofrestru yw sicrhau bod henebion yn cael eu diogelu ac mae rhagdybiaeth o blaid eu diogelu'n ffisegol wrth ystyried cais am gydsyniad heneb gofrestrdig. Golyga hyn fod rhagdybiaeth yn erbyn cynigon a fyddai'n cynnwys gwneud newidiadau mawr neu'n achosi difrod, neu a fyddai'n cael effaith sylweddol ar leoliad gweddillion. Disgwylir i ymgeiswyr ddangos nad oes unrhyw lwybr na lleoliad amgen ymarferol, sy'n osgoi'r heneb, a bod yr angen i wneud y gwaith yn drech na'r rhagdybiaeth o blaid gwarchod yr heneb gofrestrdig. Fel arfer, bydd Cadw yn mynnu bod ymgeisydd yn comisiynu arbenigwr cymwysedig a chymwys i gynnal asesiad archaeoleg pen desg a/neu werthusiad maes yn unol â'r safon briodol (gweler 4.4 uchod), cyn i benderfyniad gael ei wneud. Caiff unrhyw raglen o waith cloddio a chofnodi archaeolegol sydd ei hangen fel mesur lliniaru ei sefydlu drwy gyfrwng amodau (gweler 4.9-4.12). Bydd gan ymgeiswyr yr hawl i apelio yn erbyn penderfyniad i wrthod rhoi cydsyniad heneb gofrestrdig neu yn erbyn amodau a osodir ar gydsyniad o'r fath.

A.6 Gall Gweinidogion Cymru lunio cytundeb rheoli â meddiannydd heneb gofrestrdig er mwyn cyflawni rhaglen o waith cynnal a chadw a/neu waith cyfalaf y cytunwyd arni er budd y safle neu er mwyn hwyluso mwynhad y cyhoedd ohono.¹¹⁶ Fel arfer, mae i gytundebau rheoli ar gyfer henebion cofrestredig derfyn amser a gallant ddenu cymorth grant. Byddai'n fuddiol i rai mathau o waith a gyflawnir yn unol â chytundeb rheoli o'r fath gael cydsyniad dosbarth (gweler paragraff A.8).¹¹⁷

A.7 Pan fo heneb gofrestrdig ar Dir y Goron, dylai adran berthnasol y Llywodraeth ddilyn gweithdrefn anstatudol a elwir yn gliriad heneb gofrestrdig wrth gynnig gwaith ar safle o'r fath. Bydd y gweithdrefnau clirio yn dilyn y rhai ar gyfer cydsyniad heneb gofrestrdig ac mae'n ofynnol i adrannau'r Llywodraeth gydymffurfio ag unrhyw amodau a osodir ar gliriad o'r fath.

Cydsyniadau Dosbarth Henebion Hynafol

A.8 Dosbarthiadau neu ddisgrifiadau o waith y rhoddir cydsyniad heneb gofrestrdig i'w gyflawni gan erthygl 2 o Orchymyn Henebion (Cydsyniadau Dosbarth) 1994.

¹¹⁵ Cadw, Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth

¹¹⁶ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 17.

¹¹⁷ Gorchymyn Henebion (Cysyniadau Dosbarth) 1994 (1994/1381)

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Dosbarth	Gwaith a ganiateir
1	<p>Gwaith amaethyddol, garddwriaethol a choedwigaeth o'r un math â'r gwaith blaenrol a wnaed yn gyfreithlon yn yr un lleoliad ac yn yr un man o fewn y lleoliad dan sylw o fewn y cyfnod o chwe blynedd yn union cyn y dyddiad y bydd y gwaith yn dechrau; ond ac eithrio gwaith sy'n dod o dan un neu ragor o'r categorïau canlynol-</p> <ul style="list-style-type: none"> a) yn achos tir wedi'i aredig, unrhyw waith sy'n debygol o aflonyddu ar bridd unrhyw ran o'r tir sy'n is na'r dyfnder y cafodd y rhan honno ei haredig yn gyfreithlon o'r blaen; b) yn achos tir heblaw am dir wedi'i aredig, unrhyw waith sy'n debygol o aflonyddu ar bridd sy'n is na 300 milimetr o ddyfnder; c) gosod isbridd, gwaith draenio, plannu neu ddadwreiddio coed, gwrychoedd neu lwyni, codi uwchbridd, gwaith tipio, neu dorri a symud tyweirch yn fasnachol; d) dymchwel, symud, ehangu, newid neu aflonyddu ar unrhyw adeilad, strwythur neu waith, neu eu gweddillion; e) codi unrhyw adeilad neu strwythur; f) yn achos gwaith ac eithrio gwaith garddio domestig, gosod llwybrau, lloriau caled neu sylfeini ar gyfer adeiladau, neu godi ffensys neu rwystrau eraill.
2	<p>Gwaith a wneir fwy na 10 metr yn is na lefel y ddaear gan unrhyw weithredwr trwyddedig o fewn ystyr y Ddeddf Diwydiant Glo 1994.</p>
3	<p>Gwaith a wneir gan yr Ymddiriedolaeth Camlesi ac Afonydd yng Nghymru, mewn perthynas â thir sy'n eiddo iddi neu a feddiennir ganddi, a'r gwaith hwnnw'n waith atgyweirio neu gynnal a chadw, nad yw'n golygu newid perthnasol i heneb gofrestredig, sy'n hanfodol er mwyn sicrhau y gellir defnyddio camlas.</p>
4	<p>Gwaith atgyweirio neu gynnal a chadw peiriannau, sef gwaith nad yw'n golygu newid perthnasol i heneb gofrestredig.</p>
5	<p>Gwaith y mae angen ei wneud ar frys am resymau diogelwch neu iechyd, ar yr amod:</p> <ul style="list-style-type: none"> (a) bod y gwaith wedi'i gyfyngu i'r mesurau lleiaf posibl y mae angen eu cymryd ar frys; (b) y rhoddir hysbysiad ysgrifenedig yn cyfiawnhau yn fanwl yr angen am y gwaith i Weinidogion Cymru cyn gynted ag y bo'n rhesymol ymarferol.
6	<p>Nid yw'n gymwys yng Nghymru</p>

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

7	Gwaith gwerthuso archaeolegol a wneir gan, neu ar ran, y person sydd wedi gwneud cais am ganiatâd o dan adran 2 o'r Ddeddf am y gwaith sy'n cael ei wneud: a) er mwyn rhoi i Weinidogion Cymru yr wybodaeth sy'n ofynnol ganddynt er mwyn penderfynu ar y cais hwnnw; b) o dan oruchwyliaeth person sydd wedi'i gymeradwyo'n ysgrifenedig at y diben hwnnw gan Weinidogion Cymru; c) yn unol â manyleb ysgrifenedig a gymeradwywyd at y diben hwnnw gan Weinidogion Cymru.
8	Gwaith i gynnal neu ddiogelu heneb gofrestrdig neu ei hamwynderau a hwnnw'n waith a gaiff ei gyflawni yn unol â thelerau cytundeb ysgrifenedig rhwng meddiannydd yr heneb a Gweinidogion Cymru o dan adran 17 ¹¹⁸ o'r Ddeddf.
9	Gwaith i ddiogelu, cynnal neu reoli heneb gofrestrdig a hwnnw'n waith a gaiff ei gyflawni yn unol â thelerau cytundeb ysgrifenedig, lle mae Gweinidogion Cymru yn talu neu'n cyfrannu tuag at gost y gwaith hwn yn unol â'u pwerau o dan adran 24 ¹¹⁹ o'r Ddeddf.
10	Gwaith sy'n cynnwys gosod arwyddion arolwg ar ddyfnder nad yw'n fwy na 300 milimetr er mwyn tirlfesur gweddillion gweledol penodol, a wneir gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru.

Troseddau sy'n Ymwneud â Henebion Cofrestredig

A.9 Mae'n drosedd dinistrio neu ddifrodi heneb gofrestrdig neu wneud gwaith heb gydsyniad heneb gofrestrdig.¹²⁰ Bydd Cadw yn arwain y gwaith o ymchwilio i ddifrod y rhoddwyd gwybod amdano a gallant hysbysu'r heddlu am ddigwyddiadau a gadarnhawyd. Gwasanaeth Eryl y Goron biau'r penderfyniad terfynol ynghylch a ddylid dwyn achos am ddifrod yn y llysoedd. Gellir rhoi dirwy yn gosb os ceir collfarn am unrhyw drosedd a gall difrod bwriadol neu ddiotal hefyd arwain at garchar.

A.10 Lle mae Cadw wedi nodi bod heneb gofrestrdig yn cael ei difrodi bydd yn ceisio sicrhau y daw'r gwaith i ben ar unwaith drwy gyflwyno hysbysiad stop dros dro sy'n ei gwneud yn ofynnol i'r gwaith a nodwyd ddod i ben am hyd at 28 diwrnod.¹²¹ Caiff copi o'r hysbysiad ei osod ar y safle a chyflwynir copïau i'r sawl sy'n gwneud y gwaith, i'r meddiannydd ac i unrhyw un arall yr ystyrir bod ganddo fuddiant yn y safle. Mae methu â chydymffurfio â hysbysiad stop dros dro mewn perthynas â heneb gofrestrdig yn drosedd y gellir ei chosbi drwy roi dirwy.

¹¹⁸ Diwygiwyd adran 17 gan Ddeddf Treftadaeth Genedlaethol 1983 (pennod 47), Atodlen 4, paragraff 43.

¹¹⁹ Diwygiwyd adran 24 gan Ddeddf Treftadaeth Genedlaethol 1983 (pennod 47), Atodlen 4, paragraff 48.

¹²⁰ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adrannau 2 a 28.

¹²¹ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adrannau 9ZI-9ZL.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

A.11 Os bydd heneb gofrestredig wedi'i difrodi neu os bydd gwaith anawdurdodedig wedi'i wneud arni, yn ogystal ag ystyried y posibilrwydd o erlyn, bydd gan Weinidogion Cymru y pŵer i gyflwyno hysbysiad gorfodi heneb gofrestredig. Gall yr hysbysiad gorfodi ei gwneud yn ofynnol i'r heneb gofrestredig gael ei hadfer i'w chyflwr blaenorol neu, os na fydd hyn yn ymarferol nac yn ddymunol, gall fynnu bod gwaith yn cael ei wneud i liniaru effeithiau'r difrod neu'r gwaith anawdurdodedig. Gallai gwaith o'r fath gynnwys cynllun priodol o waith ymchwilio archaeolegol a gwaith i sefydlogi'r heneb. Cyflwynir hysbysiad fel yn A.10 er nad yw'n ofynnol iddo gael ei arddangos ar y safle. Os na fydd y gwaith a nodir yn yr hysbysiad gorfodi wedi'i wneud o fewn y cyfnod sy'n ofynnol gan yr hysbysiad, caiff Gweinidogion Cymru fynd i mewn i'r heneb er mwyn gwneud y gwaith eu hunain ac adennill costau yr aed iddynt yn rhesymol.

A.12 Ar adegau prin, caiff Gweinidogion Cymru roi cydsyniad heneb gofrestredig er mwyn awdurdodi gwaith sydd eisoes wedi'i wneud ac sydd wedi bod o fudd i'r heneb gofrestredig.¹²² Ni chaiff y rhan fwyaf o waith anawdurdodedig ei gymeradwyo'n ôl-weithredol a bydd yn parhau i fod yn anawdurdodedig. Gallai arwain at erlyniad neu gamau gorfodi hyd yn oed pe gallai cydsyniad heneb gofrestredig fod wedi'i roi pe bai cais wedi'i wneud amdano.

A.13 Mae Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979 yn darparu nifer o amddiffyniadau gan gynnwys anwybodaeth wirioneddol a rhesymol o statws cofrestredig y safle, a'r angen i wneud gwaith y mae angen ei wneud ar frys am resymau iechyd a diogelwch.¹²³ Pan fydd rhywun wedi gwneud gwaith anawdurdodedig, bydd yn rhaid iddo ddangos ei fod wedi cymryd pob cam rhesymol i gadarnhau a oedd heneb gofrestredig yn yr ardal yr effeithiwyd arni gan y gwaith ac nad oedd ganddo unrhyw le i gredu ei fod wedi'i gwarchod. Ceir gwybodaeth am leoliad a maint pob heneb gofrestredig ar wefan Cadw.¹²⁴

A.14 Mae'n drosedd defnyddio synhwyrdd metel neu gynnal arolwg geoffisegol gan ddefnyddio cyfarpar a all ddod o hyd i wrthrychau metel ar heneb gofrestredig heb gael cydsyniad Gweinidogion Cymru ymlaen llaw.¹²⁵ Mae'r rhan fwyaf o ddefnyddwyr synwryddion metel yn ymddwyn yn gyfrifol. Fodd bynnag, gall gweithgarwch synhwyro metel achosi difrod difrifol i heneb gofrestredig — nid yn unig i'w hadeiladwaith ond hefyd o ran ei dehongli a'i deall unwaith y bydd arteffactau wedi'u symud o'u cyd-destun archaeolegol. Dylid gwneud cais ysgrifenedig i Weinidogion Cymru, drwy Cadw, er mwyn defnyddio synhwyrdd metel neu gyfarpar arolygu geoffisegol. Fel arfer ni roddir cydsyniad ac eithrio ar gyfer prosiectau ymchwil geoffisegol nad ydynt yn ddinistriol neu er mwyn helpu i

¹²² Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 2

¹²³ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 2(8) a (9).

¹²⁴ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?lang=cy>

¹²⁵ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 42

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

adfer gwrthrychau metel yn ystod gwaith cloddio archaeolegol y rhoddwyd cydsyniad ar ei gyfer neu adfer eitemau gwerthfawr o eiddo modern a gollwyd.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Atodiad B: Adeiladau Rhestredig

Rhestr Statudol o Adeiladau Hanesyddol

B.1 Yn dilyn ailarolwg daearyddol systematig, a gwblhawyd yn 2005, mae bellach 30,000 o adeiladau rhestredig yng Nghymru. Cyhoeddir y rhestr o adeiladau hanesyddol ar gronfa ddata a mapiau ar wefan Cadw.¹²⁶

B.2 Nodir isod y prif feini prawf ar gyfer penderfynu pa adeiladau y dylid eu cynnwys yn y rhestrau statudol:

- a. *Diddordeb pensaernïol*: dylai'r rhestr gynnwys pob adeilad sydd o bwys i'r genedl oherwydd nodweddion diddorol eu cynlluniau pensaernïol, eu haddurniadau a'u crefftwaith; hefyd enghreifftiau pwysig o fathau penodol o adeiladau a thechnegau (er enghraifft, adeiladau sy'n dangos arloesedd neu rinweddau technolegol) a ffurfiau cynllun arwyddocaol;
- b. *Diddordeb hanesyddol*: mae hyn yn cynnwys adeiladau sy'n darlunio agweddau pwysig ar hanes cymdeithasol, economaidd, diwylliannol neu filwrol y genedl;
- c. *Cysylltiadau hanesyddol agos*: â phobl neu ddigwyddiadau sydd o bwys i Gymru;
- ch. *Gwerth grŵp*: yn enwedig lle mae'r adeiladau gyda'i gilydd yn ffurfio uned bensaernïol neu hanesyddol bwysig neu enghraifft wych o gynllunio (er enghraifft, sgwariau, terasau neu bentrefi model).

B.3 Mae oedran a phrinder yn berthnasol, yn arbennig pan gynigir adeiladau i'w rhestru ar sail eu diddordeb hanesyddol. Po hynaf yw'r adeilad a pho brinnaf yw'r enghreifftiau o'i fath sydd wedi goroesi, y mwyaf tebygol ydyw y bydd o bwys hanesyddol. Felly, mae pob adeilad a godwyd cyn 1700 ac sydd wedi goroesi yn ei gyflwr gwreiddiol, fwy neu lai, yn cael ei restru. Mae'r rhan fwyaf o adeiladau sy'n dyddio o tua 1700 i 1840 hefyd yn cael eu rhestru, er bod angen rhywfaint o ddethol. Ar ôl tua 1840, oherwydd y cynnydd sylweddol yn nifer yr adeiladau a godwyd a'r ffaith bod llawer mwy ohonynt wedi goroesi, mae angen bod yn fwy detholus er mwyn nodi'r enghreifftiau gorau o fathau penodol o adeiladau, a dim ond adeiladau o ansawdd a chymeriad pendant a gaiff eu rhestru. Fel arfer dim ond os ydynt o ansawdd eithriadol ac o dan fygythiad y caiff adeiladau sy'n llai na 30 mlwydd oed eu rhestru. Y dull gweithredu a fabwysiadwyd ar gyfer rhestru adeiladau a godwyd yn ystod yr 20fed ganrif yw nodi enghreifftiau allweddol ar gyfer pob un o ystod o fathau o adeiladau – diwydiannol, addysgol, ysbytai, etc – a thrin yr enghreifftiau hyn fel pe baent yn diffinio'n fras safon y dylid barnu cynigion ar gyfer ychwanegiadau at y rhestr yn unol â hi.

¹²⁶ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?lang=cy>

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

B.4 Detholedd

Os bydd adeilad yn gymwys i'w restru yn bennaf ar sail ei ansawdd pensaernïol cynhenid neu ei werth grŵp, nid yw'r ffaith bod adeiladau eraill o ansawdd tebyg mewn manau eraill yn debygol o fod yn ystyriaeth bwysig. Mae rhestru adeiladau yn bennaf am resymau hanesyddol yn fwy o ymarfer cymharol a, lle mae nifer sylweddol o adeiladau o fath ac ansawdd tebyg wedi goroesi, mae angen i'r rhestru fod yn ddetholus. Mewn achosion o'r fath, y nod fydd rhestru'r enghreifftiau gorau o'r math.

B.5 Rhinweddau Esthetig

Mae golwg allanol adeilad – ei werth pensaernïol cynhenid ac unrhyw werth grŵp – yn ystyriaeth allweddol wrth farnu cynigion rhestru, ac ni fydd diddordeb arbennig adeilad, er enghraifft y rhai sy'n bwysig am resymau yn ymwneud ag arloesedd technegol, neu am eu bod yn dangos agweddau penodol ar hanes cymdeithasol neu economaidd, bob amser yn cael ei adlewyrchu mewn ansawdd gweledol amlwg.

B.6 Cysylltiadau Hanesyddol

Gellir rhestru adeiladau ar sail pensaernïaeth neu hanes ac mae'r broses o ddewis adeiladau i'w restru yn ystyried y ddau. Fel arfer bydd yr achos dros restru adeiladau yn bennaf am resymau hanesyddol yn seiliedig ar ei gysylltiad â phobl a digwyddiadau sy'n bwysig yn hanes Cymru. Bydd y broses asesu yn ystyried i ba raddau y mae elfennau o gymeriad cyfoes gwreiddiol adeilad wedi goroesi. Bydd cysylltiadau hanesyddol a chryn dystiolaeth iddynt sy'n dangos pwysigrwydd adeilad i Gymru yn cryfhau'r achos dros ei gynnwys yn y rhestrau statudol neu roi gradd uwch iddo. Fel arfer, dylai fod rhyw nodwedd neu ddiddordeb yn perthyn i adeiladwaith yr adeilad ei hun er mwyn cyfiawnhau'r warchodaeth statudol a roddir drwy restru. Gallai hyn fod yn gysylltiedig â gwerth pensaernïol yr adeilad ei hun neu â diogelu nodweddion sy'n dangos ac yn cadarnhau ei gysylltiadau hanesyddol yn uniongyrchol (er enghraifft, am fod nodweddion mewnol wedi goroesi).

B.7 Graddio

Rhestrir adeiladau mewn tair gradd sy'n adlewyrchu eu pwysigrwydd cymharol;
Gradd I – adeiladau o ddiddordeb eithriadol (cenedlaethol fel arfer)
Gradd II* – adeiladau o bwys penodol sydd o ddiddordeb mwy nag arbennig
Gradd II – adeiladau o ddiddordeb arbennig y dylid gwneud pob ymdrech i'w diogelu.

Erlyn a Gorfodi

B.8 Mae'n drosedd gwneud gwaith, neu beri i waith gael ei wneud, ar adeilad rhestredig sy'n effeithio ar ei gymeriad fel adeilad o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig heb gydsyniad adeilad rhestredig. Mae hefyd yn drosedd

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

methu â chydymffurfio ag unrhyw amodau a osodwyd ar gydsyniad adeilad rhestredig.¹²⁷

B.9 Pan fyddant yn wynebu achos o dorri rheolaethau adeiladau rhestredig, bydd angen i awdurdodau cynllunio lleol ystyried a ddylent gymryd camau gorfodi¹²⁸ neu erlyn neu'r ddau. Efallai y bydd mesurau gorfodi yn ddymunol er budd yr adeilad dan sylw, ac mae'n bosibl y bydd y gwaith a fynnir gan y mesurau gorfodi yn ymateb digonol i'r drosedd heb fod angen erlyn hefyd. Gall gwaith anawdurdodedig yn aml ddinistrio adeiladwaith hanesyddol, na ellir adfer ei ddiddordeb arbennig drwy fesurau gorfodi. Ni all hysbysiad gorfodi adeilad rhestredig ddod i rym yn gynt nag 28 diwrnod ar ôl iddo gael ei gyflwyno. Gall hysbysiad stop dros dro ddod â gwaith nas awdurdodwyd i ben ar unwaith, gan osgoi'r risg o ddifrod pellach i adeiladwaith hanesyddol yr adeilad.¹²⁹

B.10 O dan amgylchiadau eithriadol, gellir gwneud ceisiadau i gadw gwaith anawdurdodedig. Bydd awdurdodau cynllunio lleol yn dilyn yr un gweithdrefnau â'r rhai a ddisgrifiwyd uchod ar gyfer cydsyniad adeilad rhestredig a byddant yn defnyddio'r un profion wrth ystyried rhinweddau'r achos. Os rhoddir cydsyniad gall y gwaith aros; os na chaiff ei roi, efallai y cymerir camau gorfodi i unioni unrhyw ddifrod neu ddileu'r gwaith ac, mewn achosion difrifol, efallai y caiff y sawl sy'n gyfrifol ei erlyn.

Adeiladau Rhestredig sydd Angen eu Hatgyweirio

B.11 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer i wneud gwaith brys er mwyn sicrhau y diogelir adeilad rhestredig yn eu hardal.¹³⁰ Gellir gwneud gwaith brys ar unrhyw adeilad rhestredig yng Nghymru ar yr amod na fydd yn amharu'n afresymol ar y defnydd preswyl a wneir ohono. O dan amgylchiadau eithriadol, gall Gweinidogion Cymru ddefnyddio'r un pŵer er mwyn sicrhau y caiff gwaith brys ei wneud ar adeilad rhestredig os yw'r awdurdod lleol yn amharod i weithredu, neu os yw'r adeilad yn eiddo i'r awdurdod lleol ei hun. Gall gwaith brys gynnwys y gwaith hwnnw y gall fod angen ei wneud er mwyn atal adeilad rhag dymchwel, sicrhau ei fod yn gallu gwrthsefyll y gwynt a'r glaw neu ei ddiogelu rhag fandaliaeth a lladron. Dylid sicrhau mai'r camau a gymerir yw'r lleiaf sydd angen eu cymryd er mwyn cyflawni'r amcanion hyn. Caiff awdurdodau cynllunio lleol adennill cost gwneud y gwaith brys oddi wrth berchenogion yr adeilad, er bod gan y perchenogion yr hawl i gyflwyno sylwadau i Weinidogion Cymru ar y sail a oedd rhan o'r gwaith neu'r holl waith a wnaed gan yr awdurdod cynllunio lleol yn angenrheidiol ai peidio, a oedd y costau yn rhesymol ai peidio a bod ei drefniadau dros dro wedi para am gyfnod afresymol o amser.

¹²⁷ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 9

¹²⁸ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Rhan 4.

¹²⁹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 44B.

¹³⁰ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 adran 54, wedi'i diwygio gan Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

B.12 Gall y perchenogion neu'r awdurdod cynllunio lleol hefyd apelio i'r llys sirol yn erbyn penderfyniad Gweinidogion Cymru. Gall y costau yr eir iddynt wrth wneud gwaith brys hefyd gael eu rhoi fel priddiant ar y tir lle saif yr adeilad rhestredig a gellir codi llog ar unrhyw symiau sy'n ddyledus.¹³¹

B.13 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer hefyd i gyflwyno Hysbysiad Atgyweirio i berchennog adeilad rhestredig nad yw'n cael ei ddiogelu'n briodol, ym marn yr awdurdod cynllunio lleol.¹³² Mae'n rhaid i Hysbysiad Atgyweirio nodi'r gwaith yr ystyria'r awdurdod cynllunio lleol fod angen ei wneud er mwyn diogelu'r adeilad yn briodol ac mae'n rhaid iddo esbonio i'r perchennog sut mae'r rhan hon o'r ddeddfwriaeth yn gweithio. Gellir cyflwyno Hysbysiad Atgyweirio ar gyfer unrhyw adeilad rhestredig os yw'r awdurdod cynllunio lleol o'r farn bod perchennog wedi methu â chadw'r adeilad mewn cyflwr rhesymol dros gyfnod hir a bod yr adeilad mewn perygl o'r herwydd. Mae gan Weinidogion Cymru yr un pwerau, ond dim ond o dan amgylchiadau eithriadol y cânt eu defnyddio.

B.14 Os ymddengys, ar ôl i ddau fis fynd heibio ers cyflwyno Hysbysiad Atgyweirio, nad oes unrhyw gamau rhesymol wedi'u cymryd i ddiogelu'r adeilad, caiff yr awdurdod cynllunio lleol ddechrau dwyn achos prynu gorfodol ar ôl cael caniatâd gan Weinidogion Cymru. Wrth roi eu caniatâd, mae'n rhaid i Weinidogion Cymru fod yn fodlon bod y modd a'r adnoddau ar gael i sicrhau bod yr adeilad yn cael ei atgyweirio. Lle bynnag y bo'n bosibl, dylai adeiladau rhestredig preifat sy'n destun gorchmynion prynu gorfodol, aros yn y sector preifat. Dylai'r awdurdod cynllunio lleol ddod i gytundeb ag unigolyn preifat neu gorff, megis ymddiriedolaeth cadwraeth adeiladau, a all gael gafael ar yr adnoddau sydd eu hangen i wneud y gwaith atgyweirio. Bydd angen negodi cyfamodau er mwyn sicrhau bod y gwaith atgyweirio yn cael ei wneud. Caiff awdurdodau cynllunio lleol werthu neu roi prydles hir ar adeilad rhestredig a brynwyd yn orfodol, i gorff priodol o fewn dwy flynedd, heb sicrhau unrhyw enillion cyfalaf iddynt hwy eu hunain, heb gael eu cosbi.

B.15 Ni chaiff awdurdodau cynllunio lleol ystyried defnyddio gorchmyn adeiledd peryglus¹³³ ar gyfer adeilad rhestredig, adeilad sy'n destun Hysbysiad Diogelu Adeilad nac adeilad mewn ardal gadwraeth, heb ystyried defnyddio Hysbysiad Gwaith Brys neu Hysbysiad Atgyweirio Adeilad yn gyntaf. Os cyflwynir gorchmyn adeiledd peryglus, dylai fod wedi bod yn destun cydsyniad adeilad rhestredig neu gydsyniad ardal gadwraeth.

¹³¹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 54 a 55 (diwygiadau drwy gyfrwng Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol yn yr arfaeth).

¹³² Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 47 a 48.

¹³³ Deddf Adeiladu 1984, adran 77(1)(a).

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Atodiad C: Asedau Hanesyddol Cofrestredig

Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru

C.1 Dyma'r diffiniad o barc a gardd hanesyddol a ddefnyddir¹³⁴ i ddewis safleoedd ar gyfer y gofrestr:

Mae gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a mannau hamdden o ddiddordeb hanesyddol o dan yr amgylchiadau a ganlyn:

- a. os ydynt yn dangos rhyw agwedd benodol ar hanes gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a mannau hamdden, neu hanes garddio, gwaith tirweddu addurniadol neu arddwriaeth
- b. bod ganddynt gysylltiadau hanesyddol pwysig (er enghraifft, ag unigolyn neu ddigwyddiad penodol)
- c. bod iddynt werth fel grŵp ar y cyd ag adeiladau neu dir arall a bod y gwerth grŵp ei hun o ddiddordeb hanesyddol, er enghraifft, efallai eu bod yn lleoliad hanesyddol ar gyfer adeilad o ddiddordeb hanesyddol.

C.2 Mae safleoedd sy'n cydymffurfio â thraddodiadau gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a mannau hamdden wedi'u cynnwys yn y diffiniad. At ddibenion cyffredinol, mae'n gyfleus defnyddio'r termau 'gerddi a pharciau o ddiddordeb hanesyddol' a 'safle' fel ymadroddion cryno ar gyfer 'gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a mannau hamdden o ddiddordeb hanesyddol'.

C.3 Yn wreiddiol, yng Nghymru, roedd parciau a gerddi hanesyddol yn rhan o *Gofrestr helaethach o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru*. Gwnaed gwaith i lunio'r rhan hon o'r gofrestr gan Cadw mewn partneriaeth ag ICOMOS UK (y Cyngor Rhyngwladol ar Henebion a Safleoedd). Cyhoeddwyd y rhan hon o'r gofrestr sy'n ymdrin â pharciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru mewn cyfrolau sirol rhwng 1994 a 2002. Cyhoeddwyd cofrestr atodol o 14 o safleoedd ychwanegol yn 2007. Ers y dyddiad hwnnw, mae perchenogion ac awdurdodau cynllunio lleol wedi'u hysbysu'n uniongyrchol am bob eitem unigol newydd a gofnodir ar y gofrestr. Ar hyn o bryd mae 400 o safleoedd ar y gofrestr hon.

C.4 Defnyddir system raddio sy'n debyg i'r un a ddefnyddir ar gyfer adeiladau rhestredig (sef I, II*, II) ar gyfer parciau a gerddi. Mae graddau yn nodi'r nodweddion canlynol:

¹³⁴ Fe'i datblygwyd gan Brifysgol Caerefrog, ac fe'i mabwysiadwyd yng Nghymru, yn ogystal ag yn Lloegr a'r Alban

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Gradd I Parciau a gerddi sydd o ddiddordeb eithriadol o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd.

Gradd II* Parciau a gerddi sydd o ansawdd gwych o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd.

Gradd II Parciau a gerddi sydd o ddiddordeb arbennig o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd.

Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

C.5 Cyhoeddwyd y gofrestr hon mewn dwy ran. Cyhoeddwyd *Rhan 2.1 Tirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol Eithriadol* ym 1998 ac roedd yn cynnwys 36 o ardaloedd ac roedd *Rhan 2.2 Tirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig*, a gyhoeddwyd yn 2001, yn cynnwys 22 o ardaloedd eraill, a oedd yn llai o faint ar y cyfan. Caiff y ddwy ran hyn eu cyfuno i ffurfio'r *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru*.

C.6 Daeth y Confensiwn Tirwedd Ewropeaidd i rym yn y DU ar 1 Mawrth 2007. O dan y confensiwn, mae'n ofynnol i aelod-wladwriaethau roi mesurau cyffredinol a phenodol ar waith drwy eu pwerau deddfwriaethol a'u trefniadau gweinyddol eu hunain.¹³⁵ Mae'r mesurau cyffredinol yn ei gwneud yn ofynnol i bob parti gydnabod tirweddau mewn cyfraith, i lunio polisïau tirwedd a'u rhoi ar waith, i sicrhau cyfranogiad eang ac integreiddio tirwedd i bolisïau cynllunio a pholisïau eraill. Dyma rai o'r mesurau penodol hynny: codi ymwybyddiaeth, hyfforddiant ac addysg, nodi ac asesu, diffinio amcanion o ran ansawdd tirwedd a gweithredu. Mae Llywodraeth Cymru o'r farn bod cyhoeddi'r *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol* a'i defnyddio wrth gynllunio a rheoli datblygu yn cyfrannu at gyflawni'r ymrwymiad hwn.

C.7 Mae'r meini prawf ar gyfer nodi, naill ai'n unigol neu gyda'i gilydd, dirweddau o ddiddordeb hanesyddol eithriadol neu hanesyddol arbennig fel a ganlyn:

Wedi'u datblygu'n ddwys neu wedi'u hailfodelu'n sylweddol

Tirweddau sydd wedi'u datblygu neu eu newid gan weithgarwch dynol (defnydd tir) i'r fath raddau fel bod yr elfennau naturiol (tirffurf) a lled-naturiol (gorchudd tir) wedi'u newid yn sylweddol: trefi mawr, dinasoedd, cytrefi, ardaloedd diwydiannol, prosiectau peirianeg sifil ar raddfa fawr, tirweddau sy'n dangos gweithgarwch dynol ar raddfa fawr.

Cyfnod

Tirweddau lle mae datblygiad neu newid o ganlyniad i weithgarwch dynol wedi'i atal mewn un neu ragor o gyfnodau a lle mae newidiadau perthnasol dilynol

¹³⁵ *Y Confensiwn Tirwedd Ewropeaidd*, cyfres o gyfuniadau rhif. 36 (2012) Cm 8413, erthyglau 5 a 6.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

wedi'u cyfyngu: tirweddau creiriol (neu ffosiledig) sy'n dangos gweithgarwch dynol mewn un neu ragor o gyfnodau, a adawyd o bosibl neu nad ydynt wedi newid, i bob pwrpas, ers i'r prif weithgaredd ddod i ben.

Amrywiaeth hanesyddol/Amlgyfnod

Tirweddau sy'n dal i ddatblygu neu newid o ganlyniad i weithgarwch dynol, a lle mae tystiolaeth o fwy nag un cyfnod yn y gorffennol wedi'i chymathu'n gynyddol â'r elfennau naturiol (tirffurf) a lled-naturiol (gorchudd tir), gan ystyried yn benodol yr ardaloedd hynny y mae eu datblygiad dros amser yn cael ei ddangos gan amrywiaeth o nodweddion archaeolegol neu hanesyddol sydd ag un neu ragor o'r elfennau canlynol:

- a. ffurfiau gwahanol ar yr un math o ddosbarth o nodwedd
- b. amrywiaeth o nodweddion gwahanol
- c. dwysedd nodweddion cysylltiedig
- ch. gwerth grŵp penodol
- d. parhad drwy sawl cyfnod
- e. nodweddion sy'n ymwneud â datblygu thema neu broses benodol.

Wedi'u claddu/Wedi'u hymgorffori neu wedi'u dinistrio

Tirweddau â chysylltiadau hanesyddol (digwyddiadau, traddodiadau, chwedlau, llên gwerin), artistig, llenyddol, pensaernïol, technolegol neu grefyddol, neu gysylltiadau diwylliannol pwysig eraill, naill ai'n unigol neu gyda'i gilydd.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Atodiad Ch: Rhestr Termau

Term	Diffiniad
Adeilad Rhestredig	Adeilad o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig sydd wedi'i gynnwys ar restr a gynhelir gan Weinidogion Cymru
Adeiladwaith hanesyddol	Y sylweddau sy'n gwneud ased hanesyddol, gan gynnwys yr olion ffisegol sy'n sefyll a'r dyddodion archaeolegol claddedig
Ardal Gadwraeth	Ardal o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig, y mae'n ddymunol i'w chymeriad neu ei golwg gael eu diogelu neu eu gwella, a ddynodir o dan Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990
Ardaloedd archaeolegol sensitif	Ardaloedd lle y ceir crynhoad o safleoedd archaeolegol
Arolwg o Gyflwr Adeiladau Rhestredig Cymru Gyfan	Rhaglen o arolygon o adeiladau rhestredig ledled Cymru sy'n defnyddio methodoleg gyson
Arolwg Geoffisegol	Mae arolwg geoffisegol archaeolegol yn defnyddio technegau nad ydynt yn ymwithiol nac yn ddinistriol i nodi presenoldeb neu absenoldeb anghysondebau sy'n debygol o gael eu hachosi gan nodweddion, strwythurau neu ddyddodion archaeolegol, i'r graddau sy'n rhesymol bosibl, o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr. Mae gwaith arolygu geoffisegol yn nodi presenoldeb anghysondebau sydd â photensial archaeolegol drwy fesur un neu ragor o nodweddion ffisegol yr isarwyneb. (IFA)
Arwyddocaol	Digon mawr neu bwysig i haeddu sylw
Ased hanesyddol	Elfen o'r amgylchedd hanesyddol y gellir ei hadnabod. Gall fod yn safle archaeolegol, adeilad neu ardal hanesyddol, parc neu ardd hanesyddol neu ran o dirwedd hanesyddol, neu'n gyfuniad ohonynt. Fel arfer, caiff asedau hanesyddol o bwysigrwydd cenedlaethol eu dynodi.
Ased Hanesyddol Cofrestredig	Ased hanesyddol yr aseswyd ei fod yn arbennig o bwysig ac sydd wedi'i gofnodi ar gofrestr.
Ased hanesyddol dynodedig	Safle Treftadaeth y Byd, Heneb Gofrestredig, Adeilad Rhestredig, Safle Llongdrylliad Gwarchodedig, Parc a Gardd Gofrestredig, Tirwedd Hanesyddol Gofrestredig neu Ardal Gadwraeth a ddynodwyd yn ased o'r fath o dan y ddeddfwriaeth berthnasol.
Asesiad Amgylcheddol	Proses sy'n edrych ar yr effeithiau y mae cynllun neu raglen yn debygol o'u cael ar yr amgylchedd cyn iddynt

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Strategol	ddechrau. Mae'r rheoliadau Asesiadau Amgylcheddol Strategol yn ei gwneud yn ofynnol i gynlluniau a rhaglenni arfaethedig penodol a all effeithio ar yr amgylchedd asesu eu heffaith debygol. Gwneir hynny drwy lunio Adroddiad Amgylcheddol ac ymgynghori wedyn â Cadw a Cyfoeth Naturiol Cymru
Asesiad desg	Rhaglen i astudio'r amgylchedd hanesyddol o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr sy'n cyflawni amcanion ymchwil a/neu gadwraeth y cytunwyd arnynt. Mae'n golygu dadansoddi gwybodaeth ysgrifenedig, graffig, ffotograffig ac electronig sy'n bodoli eisoes er mwyn nodi'r asedau treftadaeth tebygol, eu diddordeb a'u pwysigrwydd a chymeriad ardal yr astudiaeth, gan roi sylw priodol i leoliadau asedau treftadaeth, ac i natur, maint ac ansawdd y diddordeb archaeolegol, hanesyddol, pensaernïol ac artistig hysbys neu bosibl. Bernir pwysigrwydd ased treftadaeth mewn cyd-destun lleol, rhanbarthol, cenedlaethol neu ryngwladol fel y bo'n briodol.
Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol (EIA)	Proses ddadansodol sy'n ystyried yn systematig yr effeithiau y gallai gweithredu prosiect eu cael ar yr amgylchedd, fel y'i nodir yng Nghyfarwyddeb Asesu'r Effaith Amgylcheddol 2011/92/EC (fel y'i diwygiwyd). Cofnodir yr asesiadau mewn Datganiad Amgylcheddol
Asesiad o'r Effaith ar Dreftadaeth	Mae proses asesu'r effaith ar dreftadaeth yn un strwythuredig er mwyn sicrhau bod arwyddocâd ased hanesyddol yn cael ei ystyried wrth gynllunio newidiadau a gwneud cais am gydsyniadau. Mae'n profi a yw'r cynigion ar gyfer newid ased hanesyddol yn briodol drwy asesu eu heffaith ar ei arwyddocâd.
Cadwraeth	Proses o gynnal neu reoli newid i ased hanesyddol yn ei leoliad yn y ffordd orau i gynnal ei werthoedd treftadaeth, gan gydnabod ar yr un pryd y cyfleoedd i ddatgelu neu atgyfnerthu'r gwerthoedd hynny i'r genhedlaeth hon a chenedlaethau'r dyfodol
Cadwraeth Natur	Diogelu a gwarchod fflora, ffawna a nodweddion daearegol a ffisiolegol, eu defnyddio'n ddoeth, eu rheoli'n gynaliadwy, eu hadfer a'u gwella
Clustogfa (Safle Treftadaeth y Byd)	Ardal o amgylch yr eiddo enwebedig y mae cyfyngiadau cyfreithiol a/neu arferol ategol wedi'u gosod ar y ffordd y gellir ei defnyddio a'i datblygu er mwyn rhoi haen ychwanegol o warchodaeth i'r eiddo
Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol (CAHau)	Set ddata gyhoeddus ar ffurf mapiau. Prif fwriad y cofnod yw llywio'r gwaith o reoli'r amgylchedd hanesyddol. Yng Nghymru, fe'i cynhelir gan y pedair Ymddiriedolaeth Archaeolegol

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Curadur	Unigolyn neu sefydliad sy'n gyfrifol am ddiogelu a rheoli tystiolaeth archaeolegol yn rhinwedd dyletswydd swyddogol neu statudol, gan gynnwys, er enghraifft, swyddogion archaeolegol Sir, Ardal neu Gyngor, a'r cyrff cenedlaethol, English Heritage, Historic Scotland, Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru (Cadw), Adran yr Amgylchedd, Gogledd Iwerddon a Manx Heritage.
Cydsyniad heneb gofrestredig	Mae'n ofynnol ei gael ar gyfer unrhyw fath o waith sy'n effeithio ar heneb gofrestredig yn ychwanegol at unrhyw ganiatâd cynllunio sydd ei angen
Cynllun Datblygu Lleol (CDLI)	Y cynllun datblygu statudol gofynnol ar gyfer pob ardal awdurdod cynllunio lleol yng Nghymru o dan Ran 6 o Ddeddf Cynllunio a Phrynu Gorfodol 2004.
Cynllun Rheoli Cadwraeth	Mae cynllun rheoli cadwraeth yn disgrifio arwyddocâd ased hanesyddol ac yn esbonio sut y bydd yn cael ei warchod, ei ddiogelu a'i gynnal. Mae'n nodi polisiâu ac egwyddorion cyffredinol ar gyfer rheoli'r ased a fydd yn cadw ei arwyddocâd, ynghyd â rhaglenni manwl ar gyfer gwaith cynnal a chadw, gwaith atgyweirio, mynediad a defnydd, a chynigion ar gyfer newid.
Cynllun Ymchwilio Ysgrifenedig	Datganiad ysgrifenedig ar amcanion prosiect, gan gynnwys dulliau, amserlen ac adnoddau. Mae'r rhain yn ffurfio'r fframwaith ar gyfer cyflawni pob cam o'r prosiect nes iddo gael ei gwblhau ac fe'u nodir yn ddigon manwl fel y gellir eu mesur, eu gweithredu a'u monitro. Fel arfer caiff y datganiad ei lunio gan archaeolegydd neu sefydliad sy'n gwneud y gwaith maes, yn aml mewn ymateb i bapur briffio/amlinelliad o'r prosiect neu fanyleb. Mae'n bosibl y bydd cynllun y prosiect yn cael ei ddiweddarau ar ôl asesiad ôl-gloddio.
Datblygu cynaliadwy	Y broses o wella lles economaidd, cymdeithasol, amgylcheddol a diwylliannol Cymru drwy gymryd camau, yn unol ag egwyddor datblygu cynaliadwy, er mwyn cyflawni'r nodau llesiant. Mae gweithredu yn unol ag egwyddor datblygu cynaliadwy yn golygu bod yn rhaid i gorff weithredu mewn ffordd sy'n ceisio sicrhau bod anghenion y presennol yn cael eu diwallu heb effeithio ar allu cenedlaethau'r dyfodol i ddiwallu eu hanghenion eu hunain. Gwaith datblygu sy'n gallu diwallu anghenion y genhedlaeth bresennol heb effeithio ar y gallu i ddiwallu anghenion cenedlaethau'r dyfodol
Datblygwr	Rhywun sy'n adeiladu ar dir neu sy'n newid y defnydd o adeilad sy'n bodoli eisoes at ryw ddiben newydd
Datganiad arwyddocâd	Swm gwerthoedd treftadaeth ddiwylliannol a naturiol lle, a nodir yn aml mewn datganiad arwyddocâd

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Datganiad o'r Effaith ar Dreftadaeth	Caiff canlyniadau asesiad o'r effaith ar dreftadaeth eu crynhoi mewn datganiad o'r effaith ar dreftadaeth a gyflwynir gyda chais am gydsyniad. Mae'n esbonio'r gwaith arfaethedig, y cyfiawnhad dros y gwaith arfaethedig, arwyddocâd yr ased hanesyddol yr effeithir arno, asesiad o effaith y gwaith arfaethedig, crynodeb o'r mesurau lliniaru a datganiad mynediad, os oes angen un.
Diogelu	Diogelu rhag niwed
Disgrifio	Crisialu natur unigryw ardal leol drwy nodi sut mae lleoedd wedi'u ffurfio dros amser
Gwaith cloddio archaeolegol	Rhaglen o waith maes ymwithiol rheoledig ac iddi amcanion ymchwil pendant sy'n astudio, yn cofnodi ac yn dehongli strwythurau archaeolegol ac, fel y bo'n briodol, yn achub arteffactau, ecoffactau a gweddillion eraill o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr
Gwella/Cynyddu	Gwella ansawdd neu werth neu gynyddu maint rhywbeth
Gwerth Cymunedol	Gwerth sy'n deillio o'r hyn y mae lle yn ei olygu i'r bobl sy'n uniaethu ag ef, neu y mae'n bwysig iddynt o ran y profiadau neu'r atgofion sydd ganddynt ar y cyd
Gwerth esthetig	Gwerth sy'n deillio o'r ffordd y mae pobl yn cael mwynhad synhwyrol a deallusol o ased hanesyddol
Gwerth hanesyddol	Gwerth sy'n deillio o'r ffordd y gellir cysylltu pobl, digwyddiadau ac agweddau ar fywyd yn y gorffennol drwy le â'r presennol.
Gwerth tystiolaethol	Gwerth sy'n deillio o'r potensial sydd gan le i ddarparu tystiolaeth am weithgarwch dynol yn y gorffennol
Gwerthusiad archaeolegol	Rhaglen gyfyngedig o waith maes anymwithiol a/neu ymwithiol sy'n nodi presenoldeb neu absenoldeb nodweddion, dyddodion neu arteffactau archaeolegol o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr
Heneb gofrestredig	Unrhyw heneb sy'n cael ei chynnwys, am y tro, yn yr Atodlen [a luniwyd gan Weinidogion Cymru] o dan Ddeddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979
Hysbysiad Diogelu Adeilad	Rhestru dros dro adeilad sydd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig sydd mewn perygl o gael ei ddymchwel neu ei newid yn y dyfodol agos mewn ffordd a fydd yn effeithio ar ei gymeriad
Lleoliad	Yr ardal o amgylch ased hanesyddol lle cafodd ac lle mae'n cael ei ddeall, ei brofi a'i werthfawrogi yn y gorffennol ac yn y presennol. Mae'n aml yn ymestyn y tu hwnt i ffin yr eiddo neu'r cwrtill ac i mewn i'r dirwedd neu'r drefwedd o'i hamgylch.
Lliniaru	Lliniaru yw'r camau y dylid eu cymryd i osgoi, lleihau neu wrthbwyso unrhyw niwed i arwyddocâd yr ased hanesyddol.
Llongddrylliad a warchodir	Mae Deddf Gwarchod Llongddrylliadau 1973 yn caniatáu i Weinidogion Cymru ddynodi llongddrylliad er mwyn atal plymio heb ei reoli ac unrhyw ymyrraeth. Nodir bod

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

	safleoedd dynodedig yn debygol o gynnwys gweddillion llong, neu ei chynnwys, sydd o bwys hanesyddol, artistig neu archaeolegol.
Safle archaeolegol	Lle neu grŵp o safleoedd ffisegol lle y ceir tystiolaeth o weithgarwch dynol yn y gorffennol; lleoliad ased treftadaeth
Safle Treftadaeth y Byd	Safle, ardal neu strwythur naturiol neu o waith dyn y cydnabyddir bod ei (h)adeiladwaith o bwys rhyngwladol eithriadol sy'n golygu ei fod/bod yn haeddu cael ei (g)warchod
Tystysgrif Imiwnedd	Gwarant gyfreithiol na chaiff adeilad ei restru yn ystod y pum mlynedd sy'n dechrau ar y dyddiad y llofnodir y dystysgrif gan Weinidogion Cymru.
Ymgeisydd	Unigolyn neu sefydliad sy'n gwneud cais i'r corff perthnasol am ganiatâd cynllunio, cydsyniad heneb gofrestredig, cydsyniad adeilad rhestredig neu gydsyniad ardal gadwraeth.
Yn y fan a'r lle	Mae yn y fan a'r lle yn cyfeirio at arteffact nad yw wedi'i symud o'r man lle y'i gosodwyd yn wreiddiol
Yr Amgylchedd Hanesyddol	Pob agwedd ar yr amgylchedd sy'n deillio o ryngweithio pobl a lleoedd dros amser, gan gynnwys holl olion ffisegol gweithgarwch dynol yn y gorffennol sydd wedi goroesi, boed yn weladwy, yn gladdedig neu o dan ddŵr, ac a gafodd eu plannu neu eu rheoli'n fwriadol.

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Atodiad D: Cysylltiadau a ffynonellau o wybodaeth bellach

Llywodraeth Cymru

Gwefan: www.cymru.gov.uk

Cadw

Plas Caeriw
Uned 5/7 Cefn Coed
Parc Nantgarw
Caerdydd
CF15 7QQ
Ffôn: 01443 336000
E-bost: Cadw@cymru.gsi.gov.uk
Gwefan: www.Cadw.gsi.gov.uk

Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru (CBHC)

Plas Crug
Aberystwyth
SY23 1NJ
Ffôn: 01970 621200
E-bost: nmr.wales@rcahmw.gov
Gwefan: www.rcahmw.gov.uk

Council of British Archaeology (CBA)

Beatrice De Cardi House
66 Bootham
York
Y030 7BZ
Ffôn: 01904 671417
E-bost: webenquiry@archaeologyUK.org
Gwefan: www.new.archaeologyuk.org

The Chartered Institute of Field Archaeologists

Miller Building
University of Reading
Reading
RG6 6AB
Ffôn: 0118 378 6446
E-bost: admin@archaeologists.net
Gwefan: www.archaeologists.net

Ymddiriedolaeth Archaeolegol

Clwyd-Powys

41 Stryd Lydan
Y Trallwng
Powys
SY21 7RR
Ffôn: 01938 553670
E-bost: trust@cpat.org.uk
Gwefan: www.cpat.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed

Neuadd y Sir
8 Stryd Caerfyrddin
Llandeilo
Caerfyrddin
SA19 6AF
Ffôn: 01558 823121
E-bost: info@dyfedarchaeology.org.uk
Gwefan: www.dyfedarchaeology.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent

Tŷ Heathfield
Heathfield
Abertawe
SA1 6EL
Ffôn: 01792 655208
E-bost: enquiries@ggat.org.uk
Gwefan: www.ggat.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol

Gwynedd

Craig Beuno
Ffordd y Garth
Bangor
Gwynedd
LL57 2RT
Ffôn: 01248 352535
E-bost: gat@heneb.co.uk
Gwefan: www.heneb.co.uk

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

The Society for the Protection of Ancient Buildings (SPAB)

37 Spital Square
Llundain
E1 6DY
Ffôn: 020 7377 1644
E-bost: info@SPAB.org.uk
Gwefan: www.spab.org.uk

The Georgian Group

6 Fitzroy Square
Llundain
W1T 5DX
Ffôn: 087 1750 2936
E-bost: info@georgiangroup.org.uk
Gwefan: www.georgiangroup.org.uk

The Victorian Society

1 Priory Gardens
Llundain
W4 1TT
Ffôn: 020 8994 1019
E-bost: admin@victoriansociety.org.uk
Gwefan: www.victoriansociety.org.uk

Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru

1/07 Creative Quarter
Arcêd Morgan
Caerdydd
CF10 1AF
E-bost: civictrustwales@gmail.com
Gwefan: www.civictrustwales.org

The Architectural Heritage Fund

15 Whitehall
Llundain
SW1A 2DD
Ffôn: 020 7925 0199
E-bost: ahf@ahfund.org.uk
Gwefan: www.ahfund.org.uk

Ancient Monuments Society

St Ann's Vestry Hall
2 Church Entry
London
EC4V 5HB
Ffôn: 020 7236 3934
E-bost: office@ancientmonumentsociety.org.uk
Gwefan : www.ancientmonumentsociety.org.uk

The United Kingdom Association of Preservation Trusts (Wales)

6th Floor
15 Whitehall
London
SW1A 2DD
Ffôn: 020 3642 2225
E-bost: admin@ukapt.org.uk
Gwefan : www.ukapt.org.uk

Ymgyrch Diogelu Cymru Wledig

Tŷ Gwyn
31 Stryd Fawr
Y Trallwng
Powys
SY21 7YD
Ffôn: 01938 552525 / 556212
E-bost: info@cprwmail.org
Gwefan: www.cprw.org.uk

Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru

Gerddi Aberglasne
Llangathen
SA32 8QH
Ffôn: 01558 668 485
E-bost: admin@whgt.org.uk
Gwefan: www.whgt.org.uk

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Garden History Society

70 Cowcross Street
London
EC1M 6EJ
Ffôn: 020 7608 2409
E-bost: enquiries@gardenhistorysociety.org
Gwefan: www.gardenhistorysociety.org

Historic Buildings Council

Room G-07
Waterman House
5-33 Hill Street
Town Parks
Belfast
BT1 2LA
Ffôn: 02890 543050
E-bost: secretariat-hillst@doeni.gov.uk
Gwefan : www.hbcni.gov.uk

The Institute of Historic Building Conservation

Jubilee House
High Street
Tisbury
Wiltshire
SP3 6HA
Ffôn: 01747 873133
E-bost: admin@ihbc.org.uk
Gwefan : www.ihbc.org.uk

ICOMOS UK

11 Rue du Séminaire de Conflans
94220 Charenton-le-Pont
Ffrainc
Ffôn: + 33 (0) 1 41 94 17 59
E-bost: secretariat@icomos.org
Gwefan: <http://www.icomos.org/en/>

The Royal Society of Architects in Wales

66 Portland Place
London
W1B 1AD
Ffôn: 0207 580 5533
E-bost: info@riba.org
Gwefan: www.architecture.com

Royal Town Planning Institute Cymru

41 Botolph Lane
London
EC3R 8DL
Ffôn: 020 7929 9494
E-bost: wales@rtpi.org.uk
Gwefan: www.rtpi.org.uk

Theatres Trust

22 Charing Cross Road
London
WC2H 0QL
Ffôn: 020 7836 8591
E-bost: planning@theatretrust.org.uk
Gwefan: www.theatretrust.org.uk

Cyfoeth Naturiol Cymru

Tŷ Cambria
29 Heol Casnewydd
Caerdydd
CF24 0TP
Ffôn: 03000653000
E-bost: ymholiadau@cyfoethnaturiolcymru.gov.uk
Gwefan: www.cyfoethnaturiolcymru.gov.uk

Historic Houses Association in Wales

2 Chester Street
London
SW1X 7BB
Ffôn: 020 7259 5688
E-bost: info@hha.org.uk
Gwefan: www.hha.org.uk

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

Corff Cynrychioliadol yr Eglwys yng Nghymru

39 Heol y Gadeirlan
Caerdydd
CF11 9XF
Ffôn: 029 2034 8200
E-bost:
property@churchinwales.org.uk
Gwefan: www.churchinwales.org.uk

The United Reform Church

Church House
86 Tavistock Place
London
WC1H 9RT
Ffôn: 0207 916 2020
E-bost: urc@urc.org.uk
Gwefan: www.urc.org.uk

Undeb Bedyddwyr Cymru

Y Llwyfan
Heol y Coleg
Caerfyrddin
SA31 3EQ
Ffôn: 01267 245660
E-bost: mennajones@ubc.cymru
Gwefan: www.buw.org.uk

Baptist Union of Great Britain

Baptist House
PO Box 44
129 Broadway
Didcot
OX11 8RT
Ffôn: 01235 517700
Gwefan: www.baptist.org.uk

The Methodist Church

25 Marylebone Road
London
NW1 5JR
Ffôn: 0207 486 5502
E-bost:
enquiries@methodistchurch.org.uk
Gwefan: www.methodist.org.uk

Yr Eglwys Gatholig yng Nghymru a Lloegr

Pwyllgor Eglwysi Hanesyddol
Cymru a Swydd Henffordd
Tŷ'r Archesgob
41/43 Heol y Gadeirlan
Caerdydd
CF11 9HD
Ffôn: 029 2079 0712
E-bost: hccsecretary12@gmail.com
Gwefan:
<http://www.catholicnews.org.uk>

UNESCO

www.unesco.org

The Twentieth Century Society

70 Cowcross Street
London
EC1M 6EJ
Ffôn: 020 7250 3857
E-bost:
caseworker@c20society.org.uk
Gwefan: www.c20society.org.uk

ALGAO (Cymdeithas Swyddogion Archaeolegol Llywodraeth Leol)

Ffôn: 01904 671417
E-bost: admin@algao.org.uk
Gwefan : www.algao.org.uk